QH

Qüestions d'Habitatge

22

GENER 2019

Flexibilitat i igualtat de gènere en l'habitatge

Qüestions d'Habitatge
Número 22. Gener 2019

Col·lecció
Qüestions d'Habitatge

Coordinació:
Departament de Comunicació de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona

Fotografies:
Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona

Consell de redacció:
Josep Maria Montaner, Javier Burón, Àngels Mira, Vanesa Valiño, Montse Prats, Gemma Font, Núria Ventura i Jordi Palay

Edició:
Ajuntament de Barcelona
Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona

Reservats tots els drets d'edició

Disseny gràfic i maquetació:
Gerard Medina

Direcció editorial:
Direcció d'Imatge i Serveis Editorials
ISSN 2462-4160

Índex

Presentació:
Flexibilitat arquitectònica i igualtat de gènere en l'habitatge col·lectiu 3
Josep Maria Montaner, regidor d'Habitatge i Rehabilitació de l'Ajuntament de Barcelona

La justícia de gènere i el dret a l'habitatge 7
Laura Pérez, regidora de Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona

Flexibilitat i igualtat de gènere en l'habitatge 11
David H. Falagán, doctor en arquitectura

Hàbitat inclusiu 55
Ana Paricio, investigadora

Perspectiva de gènere en l'habitatge a Espanya 63
Max Gigling, doctor en Psicologia Social. Investigador en polítiques d'habitatge

"La Comunitat Habitacional", desdibuixant els límits entre l'espai públic, el lloc col.lectiu i l'activitat domèstica 75
Cierto Estudio

Flexibilitat i igualtat de gènere en l'habitatge

Edifici d'habitatges públics a Can Batlló.

CAPÍTOL

01 Flexibilitat i igualtat de gènere en l'habitatge

David H. Falagán
Doctor en Arquitectura

00. Introducció

En la introducció a *La imagen de la ciudad*[1], l'urbanista nord-americà Kevin Lynch —un estudiós de l'experiència que els usuaris tenen dels espais— va descriure la ciutat com una entitat en la qual els elements mòbils eren tan importants com les parts físiques immòbils. El seu punt de vista és fàcil d'entendre si pensem que la circulació de les persones, el trànsit o les activitats que es duen a terme als carrers són tan importants com els edificis o les infraestructures fixes de la ciutat. La percepció de la ciutat no com un objecte físic sinó orgànic i en evolució constant és molt semblant a la que podríem tenir de qualsevol arquitectura ocupada, però molt específicament de la residencial. De fet, podríem definir l'habitatge com un grup de convivència que habita un lloc definit per uns espais. Per tant, tan important en la definició de l'habitatge són els espais com les funcions i els usos que en fan els habitants.

Segurament aquesta aproximació a l'habitatge no és una mirada original, tot i que, des del punt de vista dels i de les professionals de l'arquitectura, sovint s'ha focalitzat la recerca en els aspectes "estàtics". Alguns referents de l'arquitectura de la segona meitat del segle XX, com ara Christopher Alexander o N. John Habraken, ja van desenvolupar teories de l'habitatge, precisament, posant com a protagonistes no les condicions formals de l'arquitectura, sinó l'ocupació i els usos dels espais. Respectivament, els *design patterns* (patrons de disseny) d'Alexander o la teoria dels suports d'Habraken es poden considerar dos exemples d'aquesta interpretació.

És per això que en les properes pàgines mirarem d'analitzar l'habitatge des d'una perspectiva doble: d'una banda, parant atenció als espais que configuren la llar i que són fàcilment reconeixibles, i de l'altra, considerant les funcions i els usos més quotidians que tenen lloc en aquest habitatge.

Dintre del context de l'habitatge col·lectiu, és important recordar que durant anys s'han succeït regulacions del concepte habitacional que han donat com a resultat la definició d'unes condicions físiques mínimes obligatòries d'habitabilitat. No obstant això, històricament l'esforç normatiu s'ha concentrat en una definició quantitativa capaç de traduir unes dimensions, pel que fa a requeriments de salubritat i confort, adequades a una ocupació estandarditzada de l'hàbitat. Aquesta regulació es podria considerar valuosa durant les èpoques de màxima pressió especulativa de la producció massiva d'habitatges —especialment

1. Kevin Lynch (1998). *La imagen de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili.

Interior d'un habitatge a la promoció d'habitatges amb serveis per a la gent gran a Glòries.

durant la primera meitat del segle XX—, però ha demostrat ser insuficient en moments, com l'actual, de diversitat demogràfica, de redefinició dels models de convivència o de tendència a la individualització en l'apropiació dels espais. Com es fa evident en totes les estadístiques disponibles, ni els models familiars, ni l'edat d'accés a l'habitatge, ni el nombre d'ocupants de l'habitatge, ni tan sols els usos que reclamem als habitatges actuals estan representats pròpiament en els models normatius heretats.

En aquest context, la definició normativa d'unes peces concretes amb unes condicions específiques determina inevitablement una apropiació i un ús preestablert per a cada àmbit. Malgrat això, aquests condicionaments es poden minimitzar durant el procés de disseny i es poden reconsiderar les dimensions i les relacions entre les peces per tal de garantir una adaptabilitat màxima dels espais i unes jerarquies mínimes a l'hora d'ocupar-lo.

És per això que en aquest article definirem una interpretació dels conceptes de flexibilitat i adaptabilitat útils per a l'anàlisi de l'habitatge. En la part final d'aquest document, aplicarem aquesta anàlisi a alguns projectes promoguts per l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona durant els darrers anys (majoritàriament entre el 2013 i el 2015) per tal d'obtenir un diagnòstic de l'estat de la qüestió i poder establir algunes recomanacions de millora.

Tanmateix, s'ha de tenir en compte que l'anàlisi s'ha dut a terme acceptant algunes simplificacions que és important comentar. En primer lloc, les observacions s'han aplicat a projectes en fases diferents de desenvolupament i, per tant, encara susceptibles de canvis. D'altra banda, l'anàlisi se centra en la planta tipològica de l'habitatge, de manera que l'estudi es concreta en una mirada específica als espais interiors de cada unitat d'habitatge. Finalment, entre els projectes revisats ens trobem habitatges en dret de superfície, habitatges per a afectats urbanístics, habitatges de lloguer social i habitatges dotacionals per a gent gran. Malgrat les diferències tipològiques que hi podem trobar, especialment en aquest darrer cas, on les dimensions superficials i el funcionament del conjunt inclou diferències considerables, hem optat per aplicar una mateixa bateria de preguntes a tots els projectes.

Entre els projectes revisats ens trobem habitatges en dret de superfície, habitatges per a afectats urbanístics, habitatges de lloguer social i habitatges dotacionals per a gent gran.

Per treballar metodològicament d'aquesta manera, el primer element que analitzarem serà la capacitat d'un sistema gràfic d'avaluació que permeti comunicar les condicions de flexibilitat i igualtat d'un habitatge.

01. Habitatge i representació

Els mecanismes d'avaluació de l'arquitectura s'han convertit en eines que, encara que ocasionalment es poden veure amb escepticisme des de l'òptica de projectista, aporten informació objectiva a les persones alienes a la disciplina. Especialment considerable ha de ser el seu paper en el cas de l'avaluació de l'arquitectura dissenyada per a l'hàbitat, que unes poques persones dissenyen, però que totes ocupem.

Per això, aquesta anàlisi vol definir, d'una manera reconeixible, la representació de les qualitats presents en els projectes d'habitatge. Així, l'anàlisi gaudeix d'una triple utilitat: pot ser un instrument útil com a guia durant el procés de disseny; pot ser una eina vàlida per adaptar-la a procediments regulatoris, i pot suposar un mitjà imprescindible per comunicar les característiques qualitatives més importants que cal tenir en compte en un àmbit domèstic.

A partir de la necessitat de parametritzar determinades condicions de l'hàbitat, ens plantegem quines són les condicions que hem de tenir en compte per representar aquesta anàlisi adequadament.

Avui dia seria impensable comprar un paquet

de galetes del supermercat sense fixar-nos en la llista d'ingredients o en la informació nutricional de l'etiquetatge. A ningú se li acudiria comprar un vehicle nou sense repassar exhaustivament les prestacions de potència o consum de la fitxa tècnica. No ens enduríem a casa un frigorífic sense contrastar les característiques de l'etiqueta energètica. Ni tan sols en comprar-nos la roba que portem posada deixem d'observar primer la composició i les instruccions de rentat.

Tota aquesta informació ens permet conèixer els productes més enllà de la seva aparença física: són dades relacionades directament amb l'ús, el confort, el consum energètic, la qualitat sanitària o, fins i tot, el valor social d'una marca —per exemple, en els casos en què es proporciona informació sobre mitjans de producció ecològica o comerç de proximitat. Davant aquesta circumstància, es dona la paradoxa que és més fàcil saber els metres cúbics d'emmagatzematge que té el nostre cotxe que els de la nostra pròpia casa, o més senzill conèixer l'eficiència energètica d'una nevera que la de l'habitatge complet.

Tots aquests elements —aliments, vehicles, peces de roba, electrodomèstics, etcètera— han tingut en compte aquestes característiques durant el seu procés de producció. L'avaluació d'aquest procés garanteix les característiques dels productes, de manera que la qualitat final queda reflectida en una sèrie de paràmetres comparables. Aquests paràmetres s'expliquen a les persones que els compren i els utilitzen mitjançant fitxes, etiquetes o segells de qualitat. Per tant, hi ha un procés triple: la definició dels paràmetres, l'avaluació de les seves implicacions i la informació a l'usuari.

És evident que hi ha un control de qualitat de la construcció: de la seguretat estructural, de la protecció davant el risc d'incendis, d'aspectes diversos relacionats amb la salubritat i, especialment en els darrers temps, del comportament energètic. També, en el cas de l'habitatge, sovint hi ha regulacions d'habitabilitat i accessibilitat que bàsicament determinen uns mínims dimensionals (quantitatius) que en garanteixen l'ús. No obstant això, hi ha una gran quantitat de paràmetres qualitatius que sovint no són ni regulats, ni avaluats, ni explicats a les persones usuàries, i que determinen la qualitat d'un entorn residencial.

Si observem la major part de normatives vigents es pot entendre que moltes de les consideracions que regulen són obsoletes. A ningú se li escapa el fet que els canvis socials, urbans o tecnològics es produeixen a una velocitat molt més alta que els canvis normatius o legislatius.

Sense dubte, l'anàlisi de l'habitatge ha de tenir en compte factors tant quantitatius com qualitatius, i convé posar-los en relació. Les experiències de les tradicions d'avaluació residencial que s'han succeït al llarg del segle XX demostren una aportació gradual de paràmetres qualitatius que, en molts casos, poden no ser quantificables, però sí identificables. Per tant, la identificació, la definició i l'objectivació d'aquests paràmetres és el primer repte per avançar cap a l'avaluació de determinades condicions d'un habitatge.

Si observem la major part de normatives vigents —tal com ja comentàvem en la introducció—, es pot entendre que moltes de les consideracions que regulen són obsoletes. A ningú se li escapa el fet que els canvis socials, urbans o tecnològics es produeixen a una velocitat molt més alta que els canvis normatius o legislatius. La revisió dels paradigmes es fa necessària des de punts de vista diversos, així com des de les diverses escales d'acostament al fet residencial.

En qualsevol cas, en aquestes línies, l'avaluació de l'habitatge no es planteja amb un interès regulador, sinó des d'una perspectiva analítica: un punt de vista que permeti identificar els paràmetres que aporten qualitat a les intervencions residencials, que faciliti la consideració dels valors objectius que aporta i que permeti comunicar-los a les persones que l'habitin, actualment i en el futur. Es tracta d'una avaluació operativa, que aporti valor com a instrument de projecte i com a eina d'anàlisi crítica. És per això que la primera tasca que abordarem serà la definició dels conceptes de

flexibilitat i igualtat que considerarem en aquestes pàgines.

02. Flexibilitat i igualtat de gènere

En aquesta mirada a l'habitatge, els conceptes de flexibilitat i igualtat de gènere s'han utilitzat com a arguments que responen a una aspiració de l'habitatge col·lectiu: la màxima versatilitat d'ús per part de les persones usuàries i el mínim condicionament jeràrquic de la seva distribució. En aquest sentit, convé aclarir breument la interpretació que es fa aquí d'aquests conceptes i la manera com els podem aplicar a l'anàlisi.

Adaptabilitat i flexibilitat

Tot i que aquí parlem de *flexibilitat*, el terme que millor defineix la nostra aproximació conceptual és el d'*adaptabilitat*. En aquest sentit, considerem adequada la referència terminològica utilitzada pels professors Jeremy Till i Tatjana Schneider en la seva recerca sobre l'habitatge flexible (*flexible housing*)[2].

D'acord amb el seu treball, que recull la nomenclatura utilitzada abans per l'enginyer Steven Groák (*The Idea of Building*, 1992)[3], un habitatge és flexible quan es pot ajustar a necessitats i patrons canviants, tant socials com tecnològics. D'alguna manera, es refereix a un habitatge que s'ha dissenyat per permetre modificacions físiques que el fan apte per a configuracions diferents. D'altra banda, parlaríem d'*adaptabilitat* com de la capacitat de l'habitatge per allotjar usos socials diversos. En aquest cas, sense modificacions en la distribució, els espais es poden considerar adaptables quan permeten que s'hi duguin a terme funcions i usos molt diferents.

Per tant, utilitzaríem el terme *flexibilitat* d'una manera molt específica per referir-nos a la capacitat de canvi en la configuració física de l'habitatge. Però, en conjunt, parlarem de *flexibilitat* d'una manera molt més oberta, per incloure-hi ambdues capacitats —també l'adaptabilitat—, encara que atorgarem prioritat al concepte *soft* de la flexibilitat, aquell en què la persona usuària, sense recursos tecnològics, està capacitada per modificar l'apropiació o l'ús d'un espai.

En aquest sentit, la voluntat de flexibilitat s'ha mostrat com una de les qualitats més perseguides per la tradició arquitectònica contemporània. Grans mestres de l'arquitectura moderna han incorporat aquesta característica —amb estratègies diferents— als seus dissenys. I tampoc la nostra

Interior d'un habitatge de les promocions de Can Batlló construïdes per l'IMHAB.

2. Jeremy Till, Tatjana Schneider (2007). *Flexible Housing*. Londres: Architectural Press.
3. Steven Groák (1992). *The idea of building: Thought and action in the design and production of buildings*. Londres: E & FN Spon.

tradició local d'habitatge col·lectiu modern —representada originalment per projectes d'arquitectes tan importants com Francesc Mitjans, Francisco Juan Barba Corsini, Josep Antoni Coderch o Lluís Nadal— és aliena a aquesta aspiració de flexibilitat.

Jerarquies espacials

En introduir la perspectiva de gènere en aquesta mirada, l'anàlisi de les jerarquies espacials pretén detectar i visibilitzar situacions de desigualtat, subordinació o desequilibri en l'ús de l'habitatge per part d'homes i dones. Hem de recordar que el concepte de perspectiva de gènere —o d'estudis de gènere— fa referència a la categoria d'anàlisi en la qual es desenvolupen metodologies de detecció de construccions culturals diferenciades per gènere. En definitiva, l'objectiu és desemmascarar les jerarquies atribuïdes socialment a homes i dones.

En aquest sentit, la consideració de les tasques pròpies de la llar com a premissa que cal tenir en compte durant la fase de disseny permet fer visibles i compartides determinades funcions equívocament assignades a les dones en el context cultural de la família nuclear. Les relacions d'igualtat sense condicionament de rols de gènere suposa un treball d'identificació i flexibilització d'aquestes activitats, fent-hi partícips totes les persones que ocupen l'habitatge.

Els espais mai no són neutres, de manera que no és difícil mostrar situacions de desequilibri que poden desencadenar usos jeràrquics. Dormitoris amb molta diferència dimensional, espais de cuina o safareig invisibles per als habitants passius, cambres sanitàries vinculades o restringides a una part dels habitants, àmbits de treball domèstic dimensionats per a una sola persona, etcètera, són característiques dels habitatges jeràrquics.

Per incorporar la perspectiva de gènere en les polítiques d'habitatge, és més important que mai

Detall de la cuina d'un dels habitatges de la promoció de Glòries, amb serveis per a la gent gran.

garantir la visibilitat de tots els àmbits on es duen a terme tasques domèstiques i garantir la participació en aquestes tasques de totes les persones usuàries de l'habitatge. Igualment, cal tenir en compte que la mirada exclusivament tipològica de l'habitatge podria amagar característiques arquitectòniques que poden afavorir la desjerarquització de l'hàbitat. D'alguna manera, tot i que són qüestions que desborden l'àmbit de la mirada proposada aquí, el conjunt de l'edifici projectat —o del barri planificat— pot incorporar usos i equipaments que facilitin la igualtat d'oportunitats des d'un punt de vista de gènere.

Coneixem exemples internacionals d'habitatges que han fet de la desjerarquització el seu àmbit d'exploració. Per això, aquí mirarem de detectar els projectes que s'hagin desenvolupat globalment o parcialment des d'una atenció específica a la perspectiva de gènere. En definitiva, l'objectiu més ambiciós a l'hora de projectar un edifici o un barri serà plantejar estratègies diferents per mantenir actius els espais i aconseguir un ventall interessant de graus de privacitat.

Mirada relacionada

Igualtat i flexibilitat completen una mirada recíprocament relacionada: un espai poc flexible fàcilment conduirà a una utilització jeràrquica, de la mateixa manera que un habitatge molt jerarquitzat és molt poc flexible.

En aquest article, la mirada als espais i als usos a través dels conceptes de flexibilitat i jerarquia es materialitza metodològicament mitjançant una bateria de preguntes d'anàlisi que s'aplica a una sèrie de projectes seleccionats a fi de detectar els punts febles i les característiques favorables que incorporen. A continuació veurem els aspectes considerats i els resultats de l'anàlisi en projectes que podem utilitzar com a exemples. Com a reflexió de l'anàlisi gràfica, s'indicaran en vermell les condicions millorables en cada cas.

Els espais mai no són neutres, de manera que no és difícil mostrar situacions de desequilibri que poden desencadenar usos jeràrquics.

Cal aclarir que aquesta mirada no té la intenció de definir un model tancat d'habitatge. Al contrari, l'objectiu és habitar virtualment els projectes des de posicions analítiques concretes per detectar aspectes que es puguin posar en pràctica tant des del punt de vista tipològic com normatiu.

03. Flexibilitat dels espais i els usos quotidians

I. FLEXIBILITAT DELS ESPAIS

Un primer àmbit d'anàlisi serà el dels espais comunament reconeixibles a qualsevol habitatge. Dormitoris, sales, cuines i cambres de bany des de l'interior, i terrasses o balcons des de l'exterior són àmbits compartimentats que predefineixen algunes de les funcions que s'hi duen a terme. Veurem com un excés de definició, de singularització o de compartimentació (especialment en casos de dimensions de superfície poc generoses) limita enormement la capacitat flexible dels espais.

A continuació repassarem les condicions que convé analitzar en cada àmbit i identificarem, entre els projectes analitzats, els que exemplifiquen millor les qualitats sol·licitades.

Dormitoris

Habitualment, el nombre de dormitoris ha estat considerat un factor quantitatiu definitori de la capacitat dimensional d'un habitatge, independentment de la pròpia capacitat (volum o superfície) d'aquests dormitoris. Aquesta consideració ha provocat la configuració jeràrquica de les habitacions des de la regulació mateixa d'habitabilitat (l'exigència geomètrica màxima només s'aplica a un dels dormitoris, considerat automàticament com el principal, de manera que s'afavoreixen les jerarquies en l'interior de l'habitatge). Malgrat això, seria més adequat considerar el nombre d'habitants o de persones que configuren el grup

de convivència a l'hora de definir aquests espais, i mirar d'evitar dormitoris de dimensions reduïdes que impossibiliten canvis en l'apropiació i l'ús.

Des d'una lògica d'apropiació flexible dels espais i considerant que la dimensió longitudinal del llit arriba als 2 metres de longitud, hauríem de definir dormitoris amb la possibilitat de canvis en la disposició del mobiliari. D'aquesta manera, un dormitori optimitzat des del punt de vista de la flexibilitat hauria de tenir una dimensió diàfana mínima de 2,8 x 2,8 metres i respectar l'amplada mínima de pas de 0,8 metres entre el llit i la paret divisòria. Això no vol dir, ni molt menys, que aquesta sigui una superfície mínima suficient, però, si s'incorpora un espai diàfan d'aquestes dimensions, es garanteix la possibilitat d'ocupar el dormitori, almenys, amb dues orientacions del llit.

D'altra banda, per minimitzar les jerarquies, seria adequat que la diferència de dimensions entre el conjunt de dormitoris no fos significativa, per facilitar tant la intercanviabilitat dels usos i les persones usuàries com l'apropiació dels espais per part d'individus nouvinguts. Finalment, la neutralitat màxima s'aconsegueix projectant tots els dormitoris amb unes condicions de qualitat equivalents: il·luminació, orientació, ventilació, etcètera.

Per tot això, proposem analitzar les dimensions diàfanes dels espais i la flexibilitat a l'hora d'ocupar-los, per detectar les jerarquies dimensionals que afecten l'habitatge.

Un dels projectes que millor considera els dormitoris com a àmbits flexibles és l'Edifici G2 de la IV Fase del Bon Pastor. Aquí, l'equip d'arquitectes TAC (Eduard Gascón) proposa dos dormitoris pràcticament equivalents en superfície i condicions, on es pot inscriure una circumferència de 3,2 metres De fet, l'habitatge analitzat disposa d'un tercer dormitori, però clarament diferenciat, per afavorir una altra funcionalitat.

Bon Pastor IV fase - Edifici G2
60 habitatges per a afectats urbanístics
Arquitectes: TAC (Eduard Gascón)

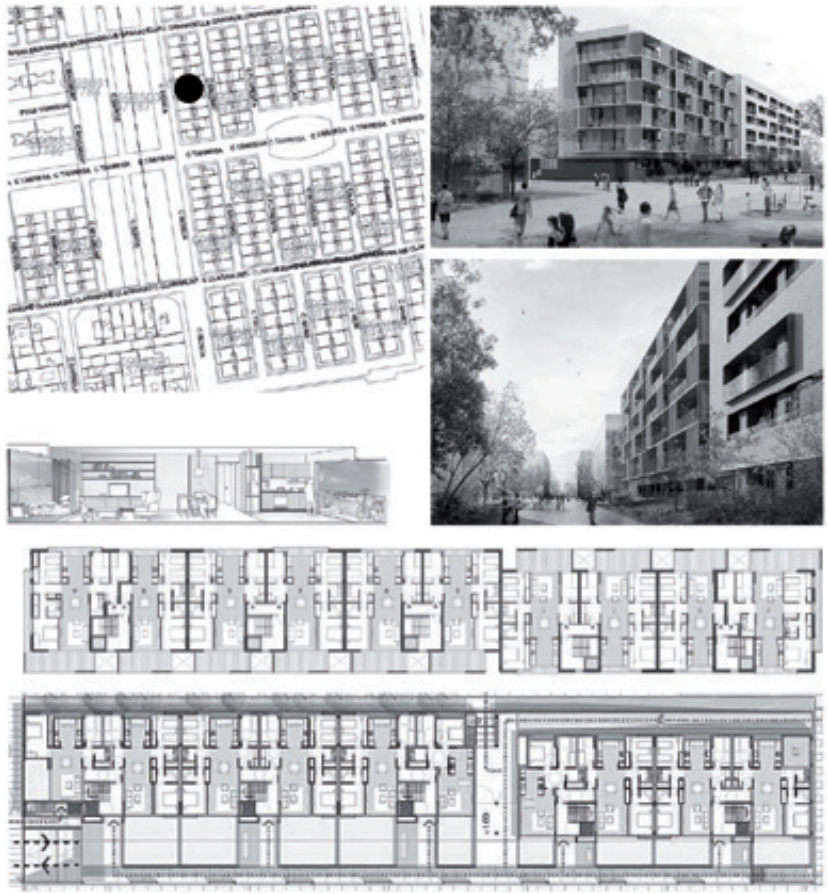

Tipologia

Dormitori més adequat per a altres usos
Activitats no previstes
Element jerarquitzat
Condicionament de les obertures
Previsions inadequades
Espai unipersonal
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

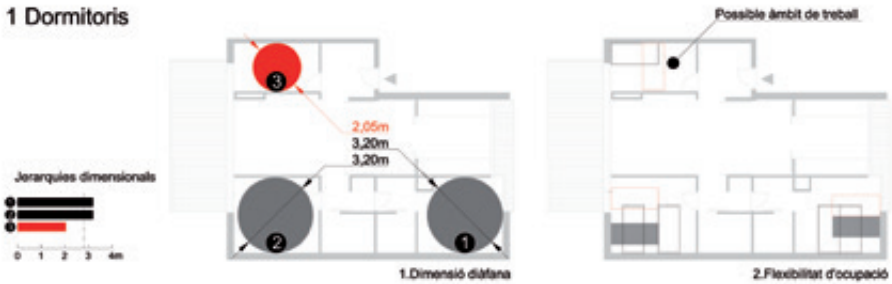

2 Sala / Cuina

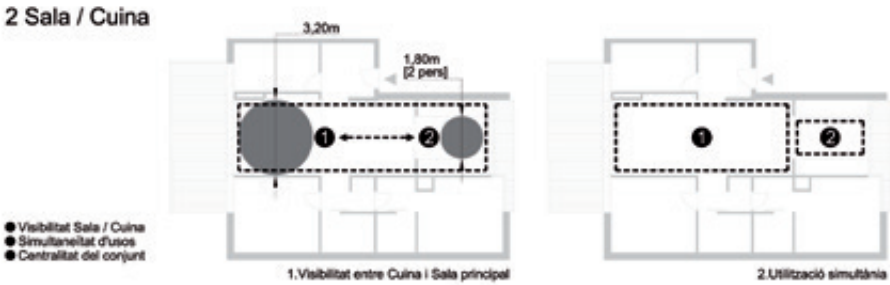

3 Cambres de bany

4 Balcons / Terrasses

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

2 Cicle de la roba

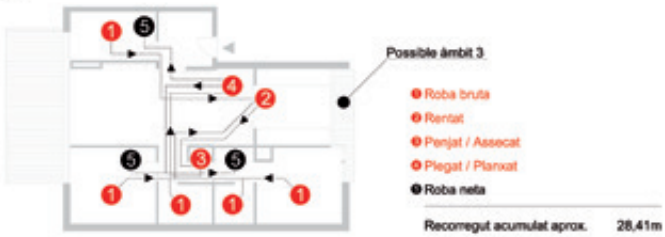

3 Eix del menjar

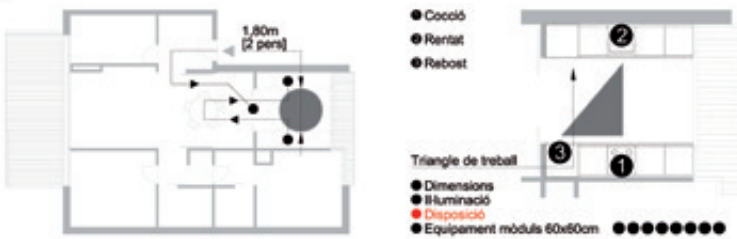

4 Espais de treball

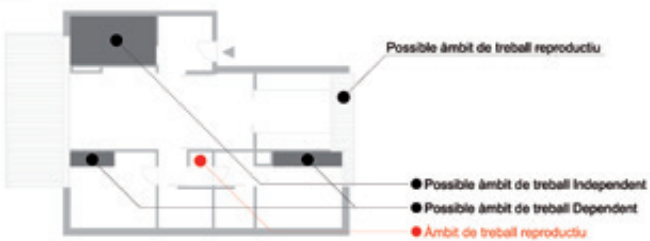

Sala/cuina

La sala principal de l'habitatge és l'espai amb més exigència dimensional per part de la normativa vigent d'habitabilitat. Es pot considerar l'àmbit de l'habitatge utilitzat de manera comuna per tothom que l'habita i, per tant, el lloc de confluència de diverses funcions relacionades amb l'oci, però també activitats de treball (domèstic o no) que es poden arribar a desenvolupar de manera simultània.

D'altra banda, la cuina és l'espai habitable més especialitzat de l'habitatge. És un lloc funcional, habilitat per dur-hi a terme totes les tasques relacionades amb l'eix de l'alimentació i, per tant, un àmbit de treball que requereix unes condicions específiques.

La comunicació entre la sala principal (estar/menjador) i la cuina afavoreix la visibilitat de les tasques que tenen lloc a la cuina, impedeix l'exclusió o la discriminació de la persona que les executa i fomenta la participació de la resta d'habitants.

Així mateix, quan es produeix la integració de la sala i la cuina en un únic àmbit, es corre el risc d'impossibilitar el descans o l'oci de les persones més implicades en les tasques de la cuina, per a les quals aquestes tasques serien visibles sempre. Per això és recomanable una integració matisable, que permeti els usos simultanis i la visibilitat del treball, però que també pugui garantir el descans de les persones usuàries.

Un darrer factor que cal tenir en compte és la centralitat del conjunt i la seva integració amb la resta de l'habitatge, amb articulacions tipològiques que afavoreixin la visibilitat i la participació comuna en els seus usos, el control parental o, fins i tot, la comunicació amb espais exteriors.

Precisament aquesta qualitat de la centralitat està assolida magníficament en el projecte d'Esteve Terrades a la via Augusta 401-403. En la tipologia proposada, no només la cuina ocupa l'espai central de l'habitatge sinó que l'articulació entre el menjador i la sala afavoreix la màxima adaptabilitat possible de les relacions.

Via Augusta - Via Augusta, 401-403

13 habitatges per a afectats urbanístics

Arquitecte: Esteve Terrades

Tipologia

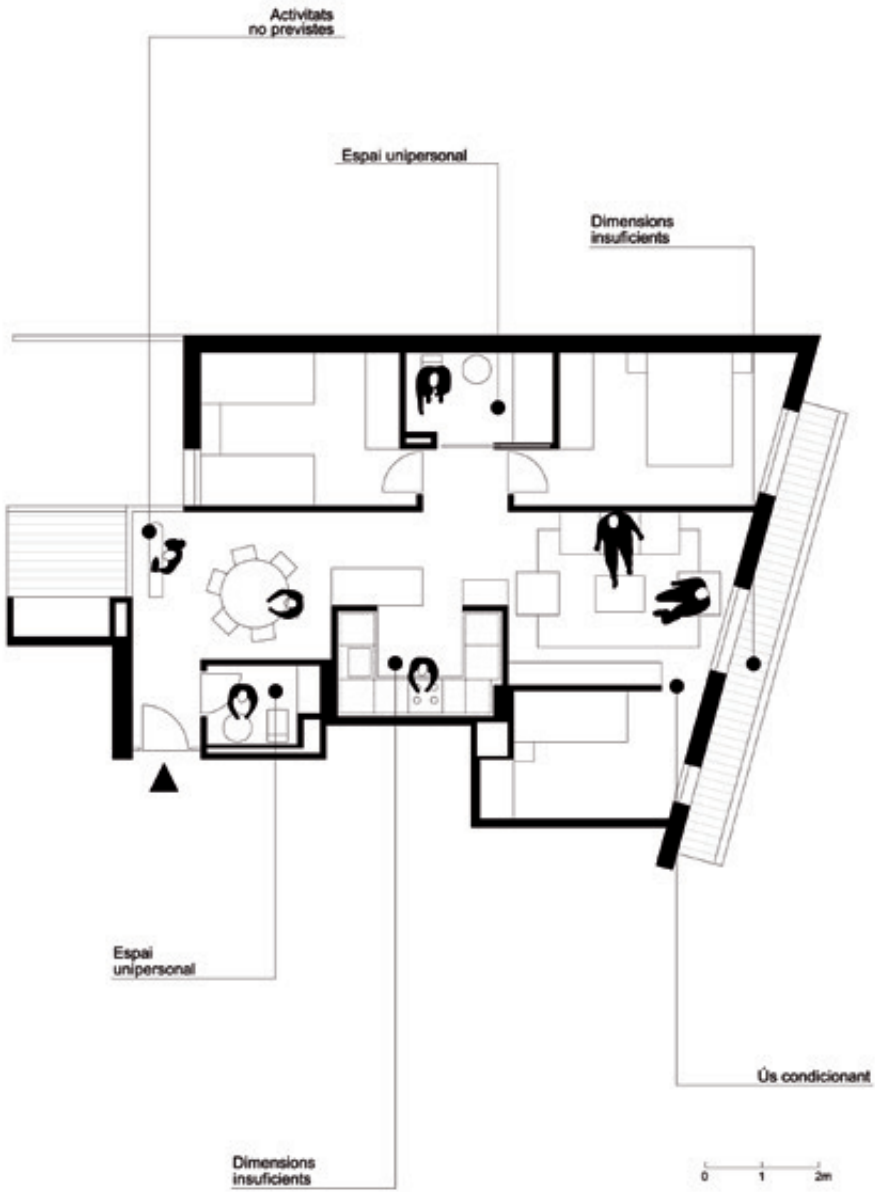
Activitats
no previstes
Espai unipersonal
Dimensions
insuficients
Espai
unipersonal
Ús condicionant
Dimensions
insuficients
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

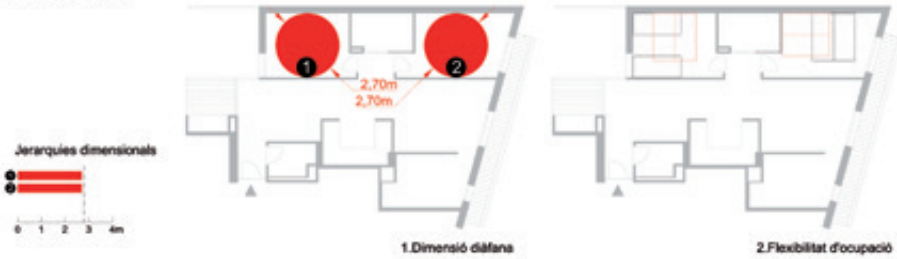

2 Sala / Cuina

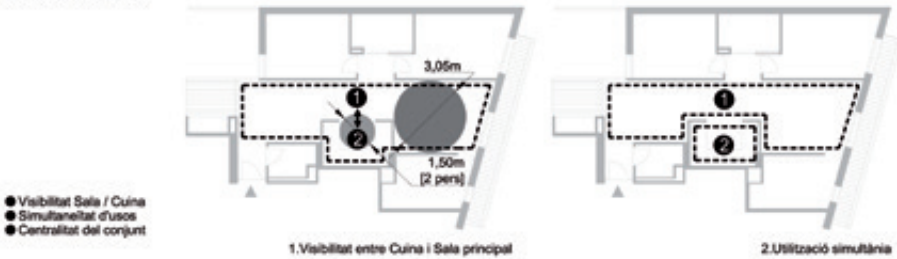

3 Cambres de bany

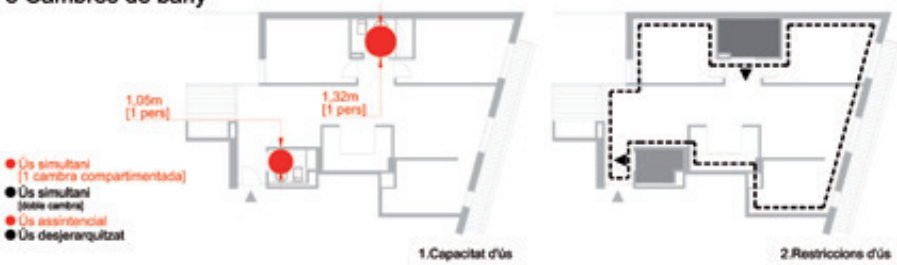

4 Balcons / Terrasses

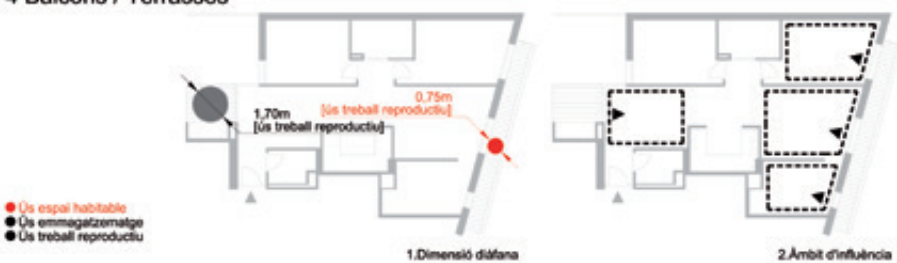

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

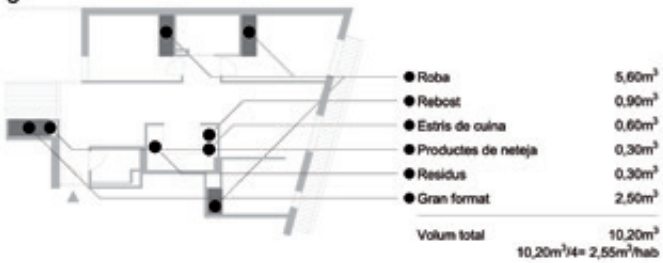

2 Cicle de la roba

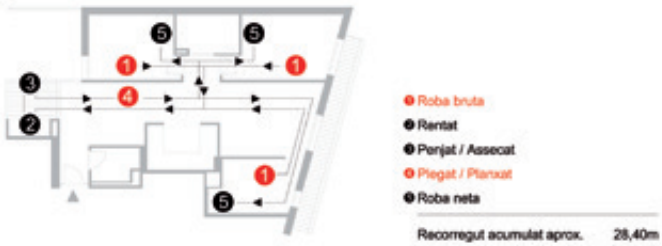

3 Eix del menjar

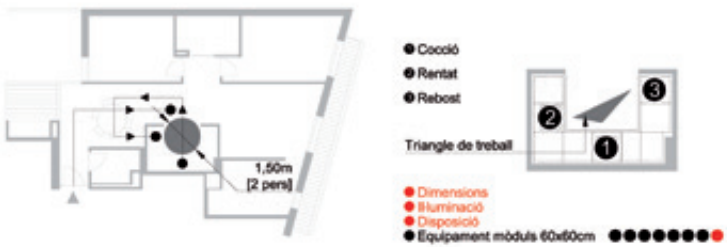

4 Espais de treball

Cambres de bany

També es tracta d'àmbits clarament especialitzats, la regulació dels quals pràcticament es limita a la definició numèrica de la dotació d'aparells destinats a la higiene. No obstant això, la distribució dels banys pot ser altament determinant per a la funcionalitat del conjunt de l'habitatge. El cas que ho exemplifica d'una manera més evident és el dels habitatges que disposen de dos banys, però un s'ha incorporat a l'interior d'una habitació. Aquesta configuració de lavabo en *suite* jerarquitza clarament aquest dormitori i determina una ocupació desigual del grup de convivència.

Per això, l'anàlisi de les cambres de bany condueix a la consideració que existeixin unes restriccions en l'ús per part del grup d'habitants, normalment provocades per configuracions jeràrquiques.

D'altra banda, la dotació de banys ha d'estar relacionada amb la capacitat del conjunt de l'habitatge, tenint en compte que sempre s'ha de facilitar un ús simultani d'aquests equipaments. Una manera eficient d'aconseguir-ho és mitjançant cambres compartimentades per usos, que permeten la utilització simultània sense haver de duplicar la dotació complerta d'elements.

Finalment, no es pot deixar de tenir en compte la capacitat dimensional de les cambres, que han de facilitar la presència de més d'una persona per afavorir l'assistència a infants, persones grans o altres situacions.

No és casual que les tipologies d'habitatges dotacionals de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona moltes vegades siguin les que millor responen a les condicions que hem analitzat aquí. Tot i que es tracta d'habitatges de dimensions reduïdes, les solucions dissenyades habitualment persegueixen una versatilitat i una capacitat màximes per fer un ús assistencial de les cambres. Com a exemple, el projecte de Glòries / Ciutat de Granada d'Esteve Bonell, Josep

Glòries I fase - c. Ciutat de Granada, 147, 151 i 155
105 habitatges dotacionals per a gent gran, CAP,
Centre de Salut Mental i Casal per a Gent Gran
Arquitectes: Esteve Bonell, Josep M. Gil, Marta Peris i José Toral

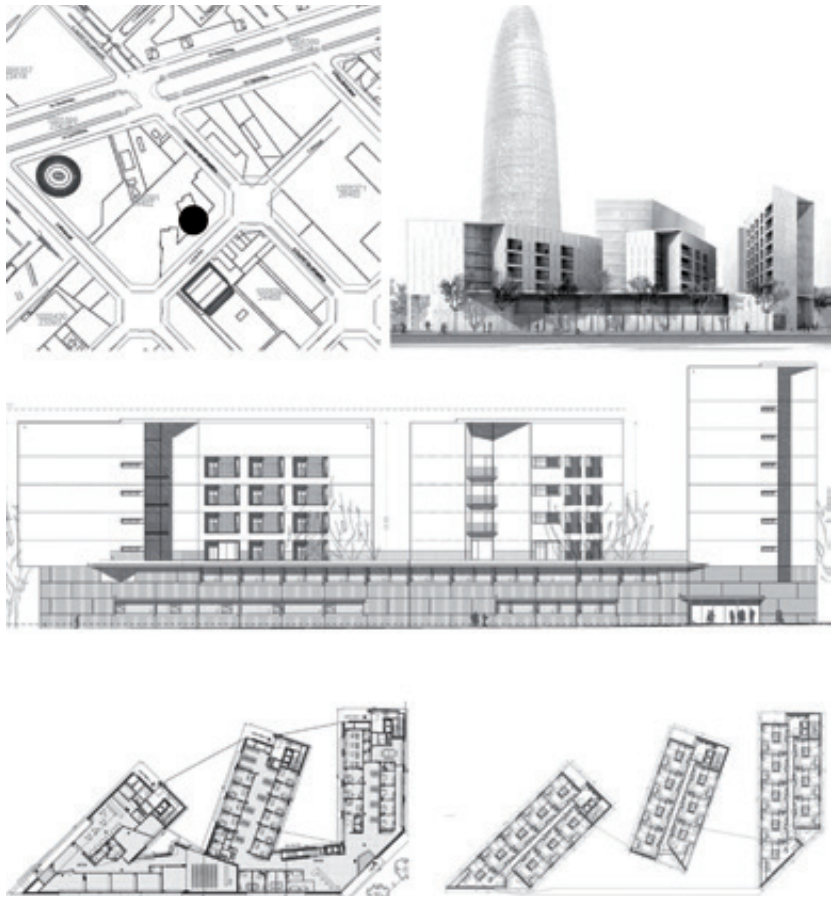

Maria Gil, Marta Peris i José Toral articula un vàter central de dimensions assistencials que al mateix temps permet l'ús simultani d'un lavabo exterior.

Tipologia

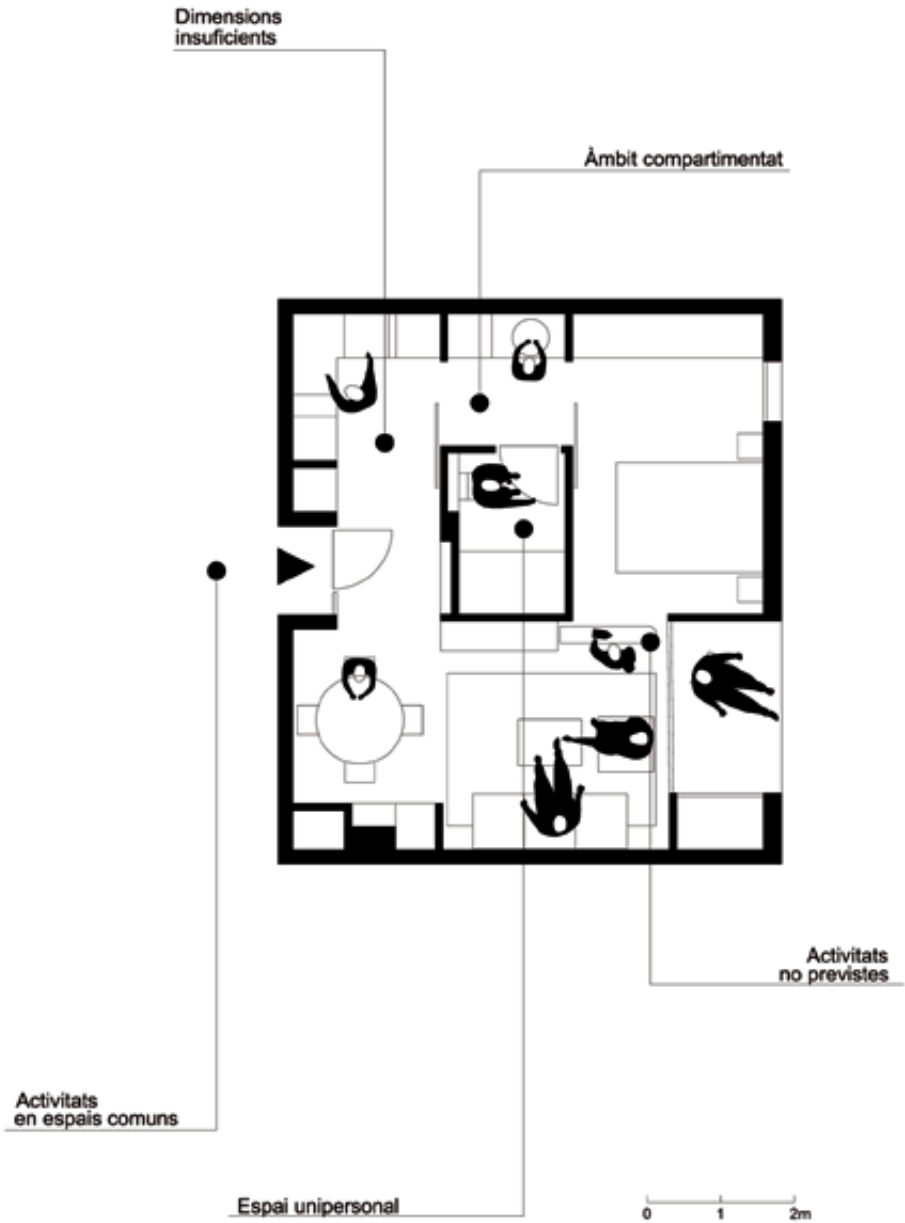
Dimensions
insuficients
Àmbit compartimentat
Activitats
no previstes
Activitats
en espais comuns
Espai unipersonal
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

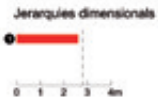

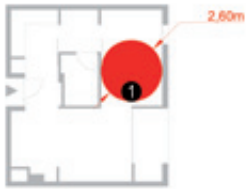

1.Dimensió diàfana

2.Flexibilitat d'ocupació

2 Sala / Cuina

1.Visibilitat entre Cuina i Sala principal

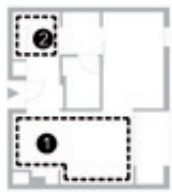

2.Utilització simultània

- Visibilitat Sala / Cuina
- Simultaneïtat d'usos
- Centralitat del conjunt

3 Cambres de bany

1.Capacitat d'ús

2.Restriccions d'ús

- Ús simultani
  [1 cambra compartimentada]
- Ús simultani
  [doble cambra]
- Ús assistencial
- Ús desjerarquitzat

4 Balcons / Terrasses

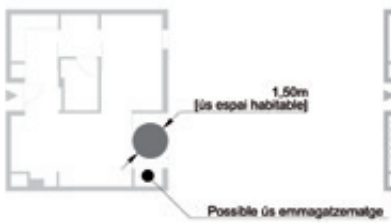

1.Dimensió diàfana

2.Àmbit d'influència

- Ús espai habitable
- Ús emmagatzematge
- Ús treball reproductiu

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

2 Cicle de la roba

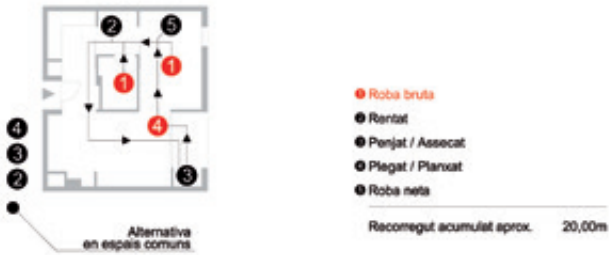

3 Eix del menjar

4 Espais de treball

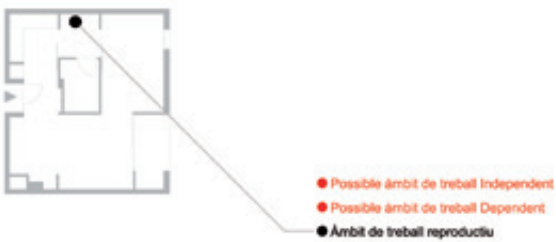

Balcons/terrasses

Podem dirigir també una mirada explícita als espais de l'habitatge més relacionats amb l'entorn exterior. Els balcons, les terrasses o les galeries són espais intermedis que posen l'activitat privada de l'hàbitat en relació amb les circumstàncies públiques d'un lloc. D'una banda, potencien la socialització del grup d'habitants; de l'altra, n'afavoreixen la identificació espacial. Habitualment també són espais que faciliten la regulació tèrmica de l'habitatge, gràcies a la projecció d'ombres, el tancament doble o altres opcions.

D'una manera particular, els espais exteriors gaudeixen d'unes característiques d'indeterminació funcional que els fan especialment adients per fer-ne una ocupació flexible. Les possibilitats són múltiples, encara que estan condicionades fonamentalment per les seves dimensions.

Un àmbit exterior que admet l'ocupació confortable per a més d'una persona (normalment un espai amb dimensions a partir d'1,5 metres) permet ocupar-lo com a espai habitable, hàbil per utilitzar-lo com a complement dels espais interiors. Per sota d'aquestes dimensions, es poden considerar usos relacionats amb la cadena de la roba (espais per estendre la roba a l'aire lliure, espais per desar o emmagatzemar, etcètera). Així i tot, en aquests casos és recomanable que es vinculin a una zona específica de safareig, proposada molt poques vegades.

En definitiva, els espais exteriors propis s'analitzen d'acord amb les seves capacitats funcionals i amb els àmbits d'influència de l'habitatge que es veuen beneficiats per aquests espais complementaris.

Un tractament molt adequat d'aquests espais exteriors es dona al projecte de Joan Pascual i Ramon Ausió a l'Edifici F1 de la III Fase de Bon Pastor. Els arquitectes treballen aquí amb formats de terrasses diversos i sempre en qualifiquen les dimensions i les característiques. S'identifica la voluntat d'utilitzar les terrasses com a elements d'articulació de funcions relacionades amb els àmbits interiors de l'habitatge.

Bon Pastor III fase - Edifici F1 - c. Biosca, 17-25

61 habitatges per a afectats urbanístics

Arquitectes: Joan Pascual i Ramon Ausió

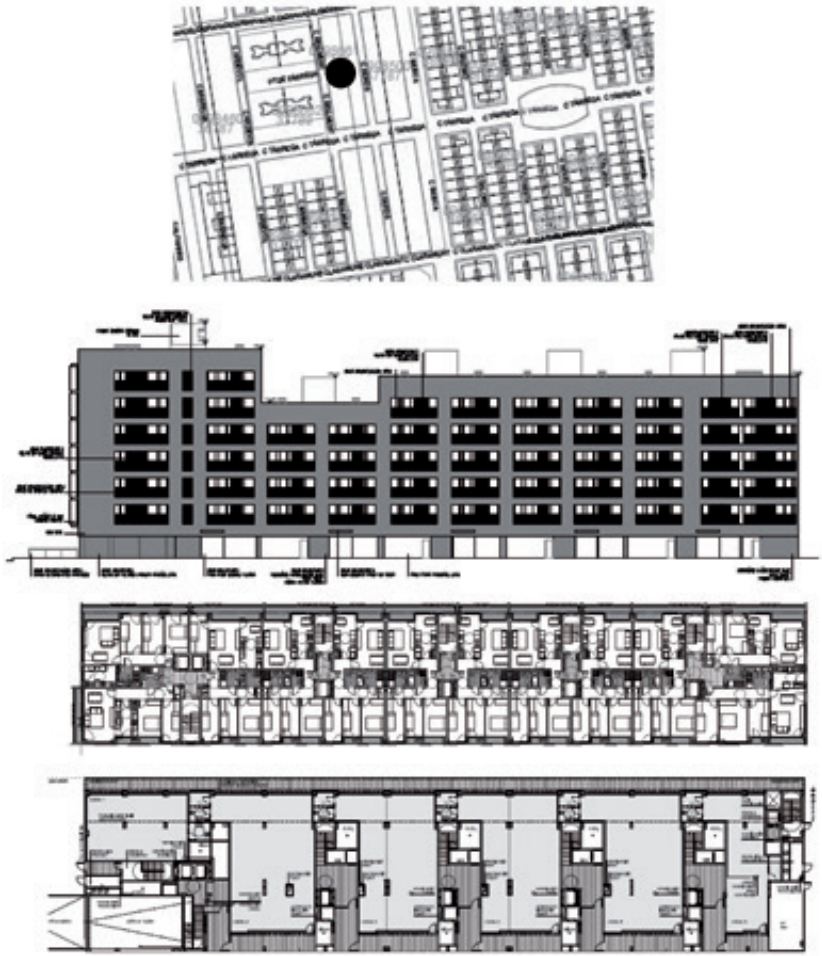

Tipologia

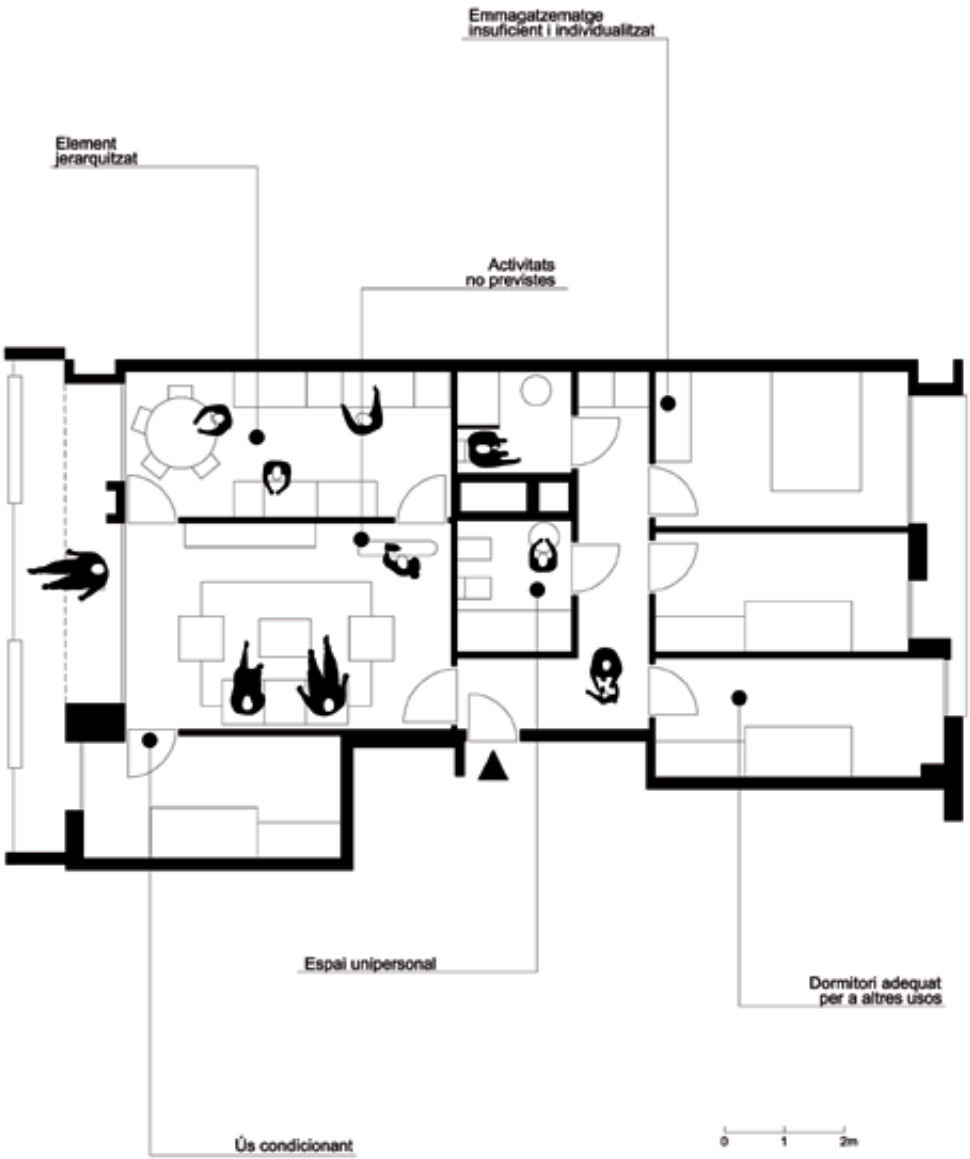
Emmagatzematge
insuficient i individualitzat
Element
jerarquitzat
Activitats
no previstes
Espai unipersonal
Dormitori adequat
per a altres usos
Ús condicionant
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

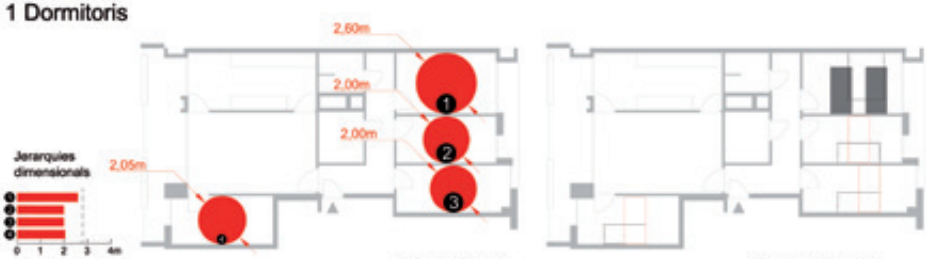

1.Dimensió diàfana

2.Flexibilitat d'ocupació

2 Sala / Cuina

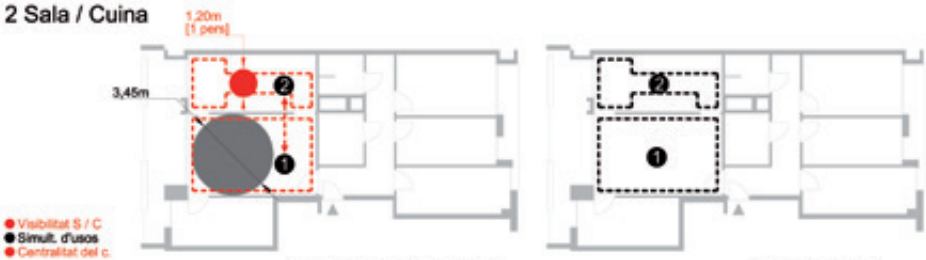

1.Visibilitat entre Cuina i Sala principal

2.Utilització simultània

3 Cambres de bany

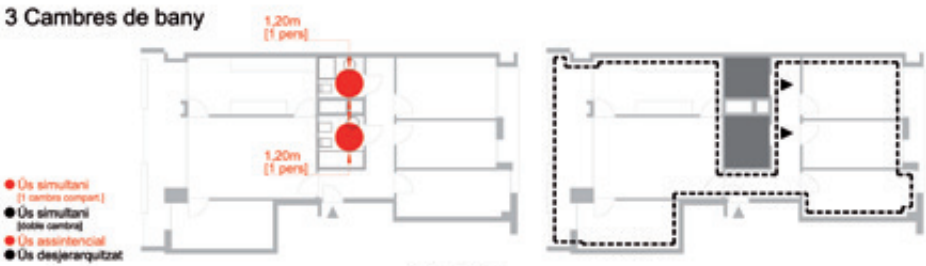

1.Capacitat d'ús

4 Balcons / Terrasses

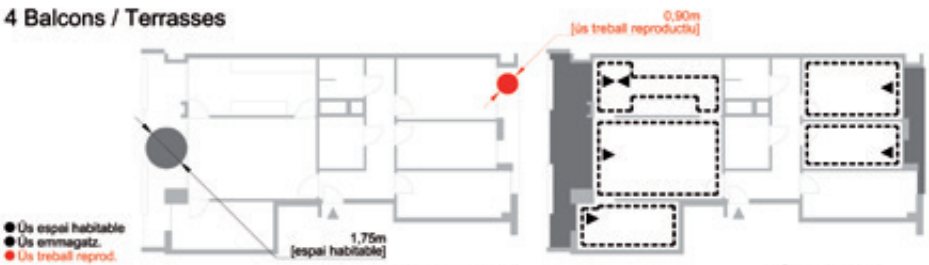

1.Dimensió diàfana

2.Àmbit d'influència

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

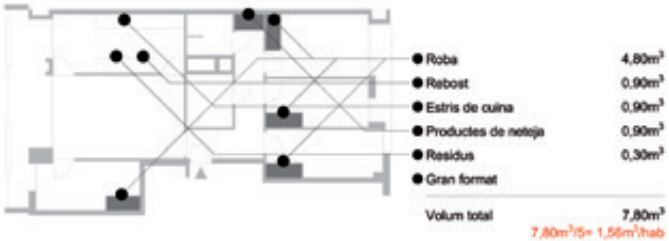

2 Cicle de la roba

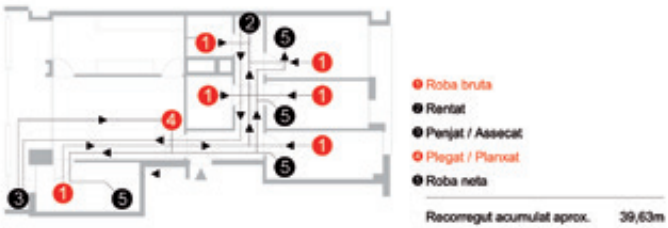

3 Eix del menjar

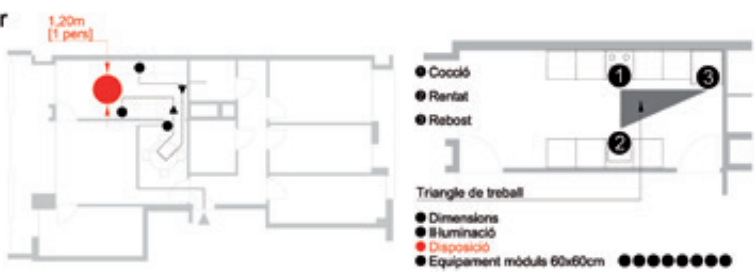

4 Espais de treball

II. USOS QUOTIDIANS

De la mateixa manera que els espais, els usos i les funcions que tenen lloc a la llar condicionen la flexibilitat de l'habitatge. Això passa a causa de la manca de previsió d'àrees específiques per dur a terme les tasques quotidianes. La conseqüència principal n'és la hipoteca d'alguns espais, que perden flexibilitat i capacitat d'adaptació a altres usos pel fet d'haver d'incloure activitats no previstes amb les condicions de qualitat i visibilitat adients.

L'emmagatzematge, les funcions del cicle de la roba i del menjar i els àmbits de treball domèstic (productiu o no) s'han de considerar de manera que s'afavoreixi la flexibilitat de l'habitatge.

Com en el cas anterior, ens fixarem en aquestes funcions il·lustrant-les amb alguns dels projectes analitzats.

Emmagatzematge

Una de les "cases idea" més conegudes dels arquitectes britànics Alison y Peter Smithson va ser la casa "tot al seu lloc"[4], una resposta a l'excés consumidor domèstic ideada en el context dels anys noranta. La parella d'arquitectes hi proposava la necessitat de reorganitzar la casa convencional per tal de donar cabuda als diversos tipus d'espai d'emmagatzematge necessaris a l'època. Escombres, vestits de festa, un joc de cadires, un banc de treball, un patinet, una escala extensible, eines, una bicicleta, cortines, estovalles, un vell cotxet de nen, un llit plegable, maletes, prestatges, tovalloles, sabates o roba arriben a ocupar el 22% del volum total de la casa, d'acord amb el seu treball. Sens dubte, aquesta acumulació va en progressió, encara que l'exigència normativa encara consideri l'emmagatzematge com un complement menor de les habitacions.

Precisament, el fet que allò que es desa es concentri als dormitoris no és un aspecte positiu, atès que aquesta inclusió resta flexibilitat a l'ocupació

Bon Pastor IV fase - Edifici H1 - c

42 habitatges per a afectats urbanístics

Arquitectes: Alonso, Balaguer, Riera i Arquitectes Associats

4. Dirk van den Heuvel, Max Risselada (2007). *Alison y Peter Smithson. De la casa del futuro a la casa de hoy*. Barcelona: Polígrafa.

Tipologia

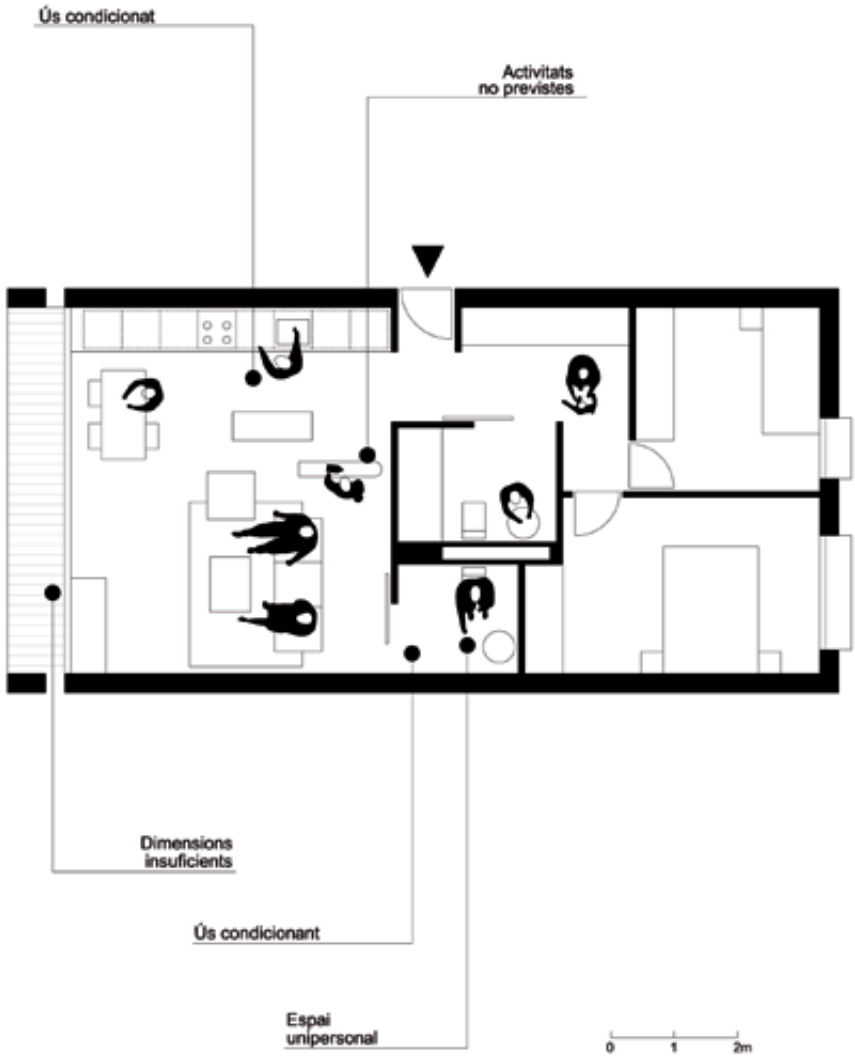

mateixa i, fins i tot, al funcionament quotidià. Tampoc des d'un punt de vista fisiològic no es recomana dormir al costat d'un espai per desar, identificat com a possible origen d'afeccions al·lèrgiques. Per això, sempre és recomanable la presència d'espais per desar a les zones comuns de l'habitatge.

En observar les activitats habituals que tenen lloc a la llar, podem identificar els tipus principals d'emmagatzematge que requereix l'habitatge, sense perjudici d'afegir-hi espais de gran format o trasters adaptables a qualsevol tipus de coses desades.

Sense arribar al percentatge indicat pels Smithson, per desenvolupar aquesta anàlisi hem considerat que cada habitant podria necessitar un espai mínim aproximat de 2,5 metres cúbics per desar-hi coses, distribuït en els diversos àmbits en relació amb la seva funcionalitat.

Un bon exemple de previsió d'emmagatzematge podria ser el projecte de l'Edifici H1, de la IV Fase del Bon Pastor, desenvolupat per Alonso, Balaguer, Riera i Arquitectes Associats. En aquest projecte es preveu un ampli espai per desar ubicat en una zona comuna i central de l'habitatge, pròxima a l'accés. El volum d'espai per desar es completa amb armaris a les habitacions i amb un frontal de cuina longitudinal de més de quatre metres. És fàcil comprovar com, amb un catàleg d'espais d'emmagatzematge com aquest, es facilita la distribució dels articles que cal desar.

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

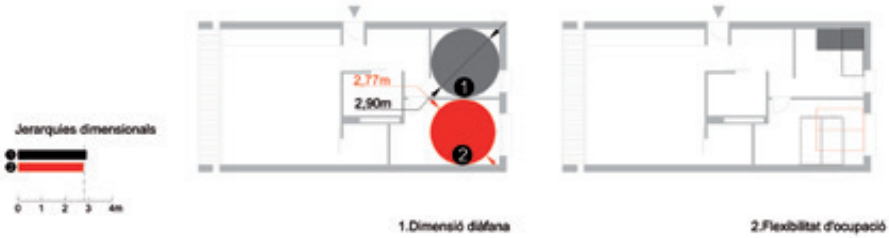

2 Sala / Cuina

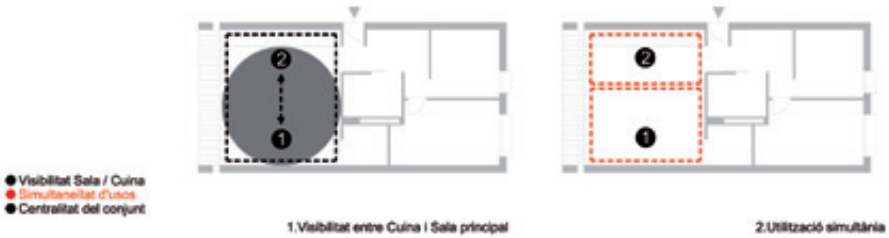

3 Cambres de bany

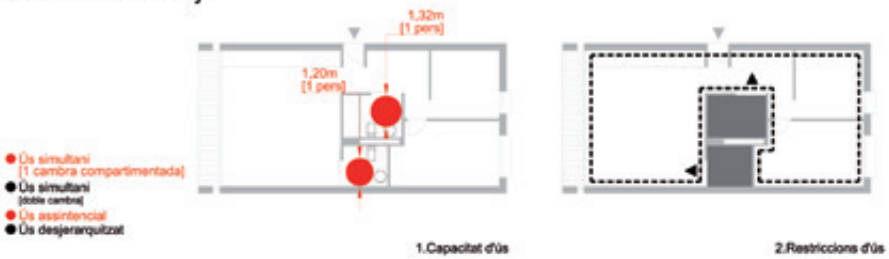

4 Balcons / Terrasses

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

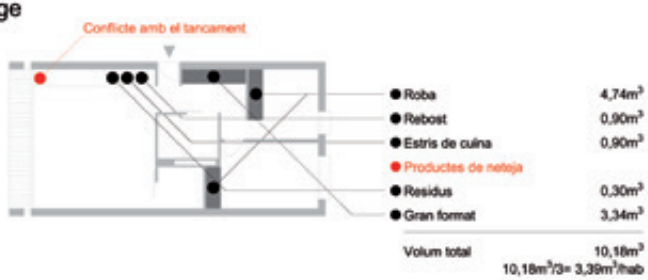

2 Cicle de la roba

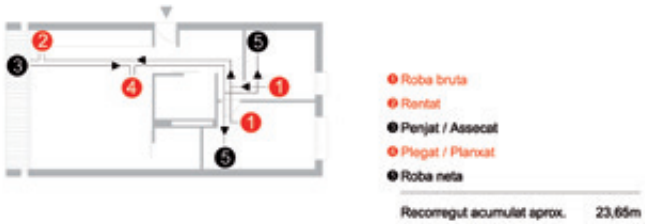

3 Eix del menjar

4 Espais de treball

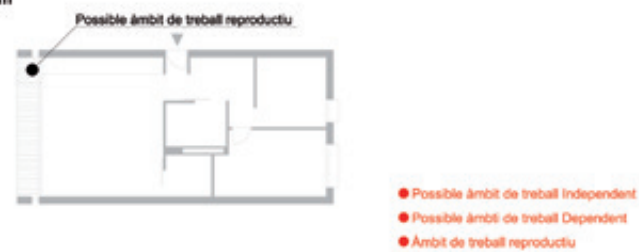

Cicle de la roba

El cicle o cadena de la roba és el conjunt d'etapes i funcions que implica la gestió de la roba, tant dels vestits com de la roba blanca i dels complements de la llar. Juntament amb l'eix del menjar, es pot considerar com un dels sistemes funcionals de tasques domèstiques més importants vinculats a l'habitatge. Tot i això, moltes de les activitats que implica ocupen espais residuals i no estan previstes adequadament.

Des d'un punt de vista normatiu, el decret d'habitabilitat inclou la presència no només d'espais per desar sinó també d'espais per rentar la roba i per assecar-la. No obstant això, no s'exigeix una dotació específica d'espai, cosa que es tradueix habitualment en la marginalitat d'aquestes activitats a l'hora de dissenyar les tipologies.

El cicle de la roba implica diversos moments, funcions i espais dintre de la llar: des d'emmagatzemar la roba bruta fins a plegar-la i planxar-la per desar-la com a roba neta, passant per rentar-la i assecar-la. Diversos espais per desar la roba, àrees obertes per estendre-la a l'aire lliure, zones de safareig per minimitzar els recorreguts i fer més eficients les tasques, espais previstos per planxar o per a les feines de manteniment de la roba serien algunes de les necessitats que molt poques vegades es cobreixen totalment.

L'anàlisi mira d'identificar aquestes mancances i d'interpretar els possibles recorreguts en cada cas.

De fet, entre els projectes analitzats no s'ha trobat cap proposta que es pugui considerar absolutament exemplar en el compliment de totes les necessitats identificades. No obstant això, sí que podem identificar alguns exemples en els quals s'han tingut en compte alguns espais per tenir cura de la roba. És el cas de l'Edifici L1, de la IV Fase del Bon Pastor, on l'equip Peris, Toral i Eletresjota Tècnics Associats ha previst espais suficients per dur-hi a terme les funcions del cicle.

Bon Pastor IV fase - Edifici l1 - c

55 habitatges per a afectats urbanístics

Arquitectes: Peris, Toral i Eletresjota Tècnics Associats

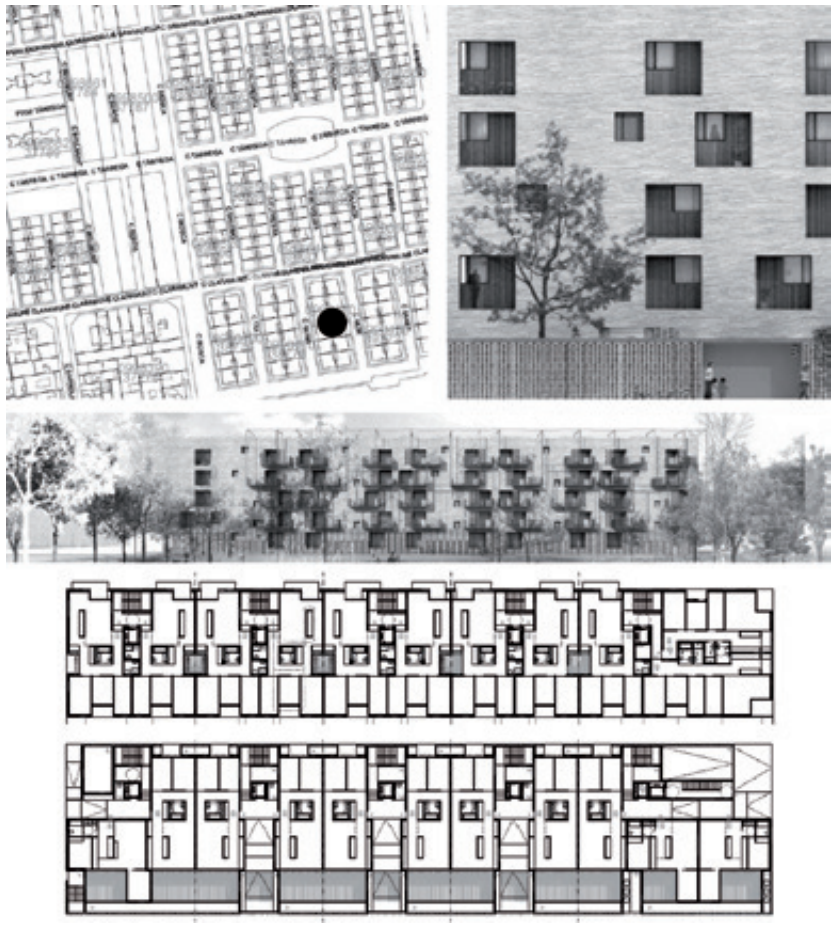

Tipologia

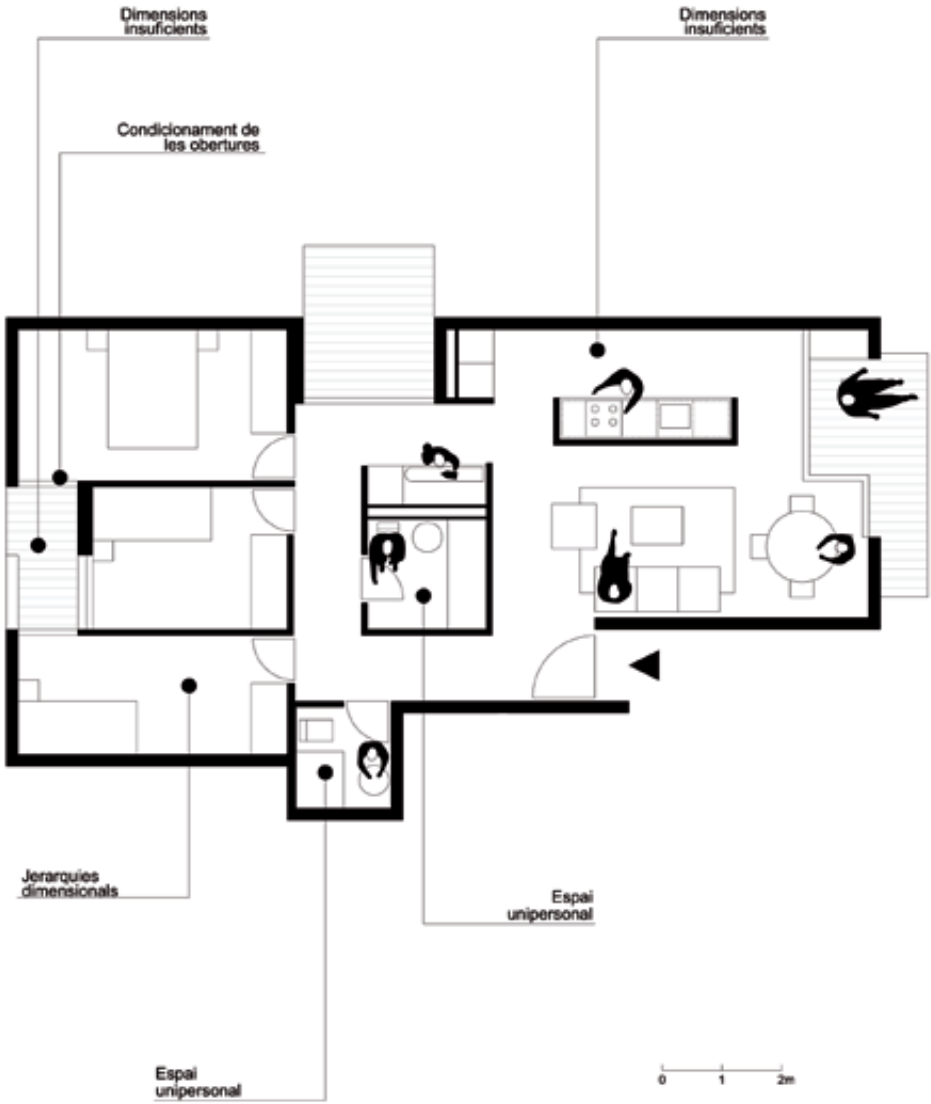
Dimensions insuficients
Condicionament de les obertures
Dimensions insuficients
Jerarquies dimensionals
Espai unipersonal
Espai unipersonal
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

2 Sala / Cuina

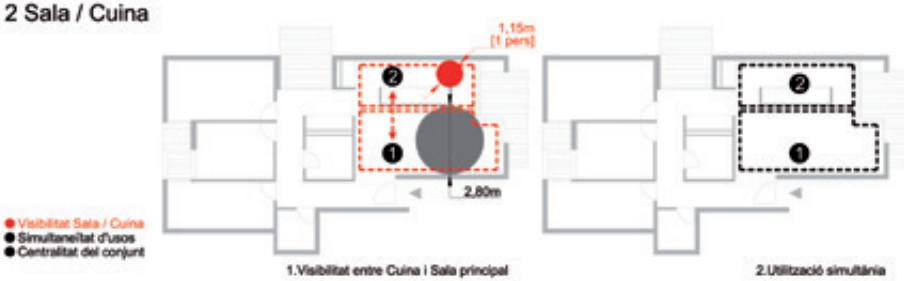

3 Cambres de bany

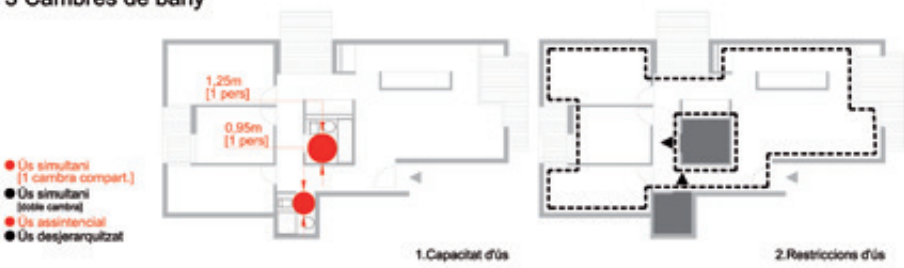

4 Balcons / Terrasses

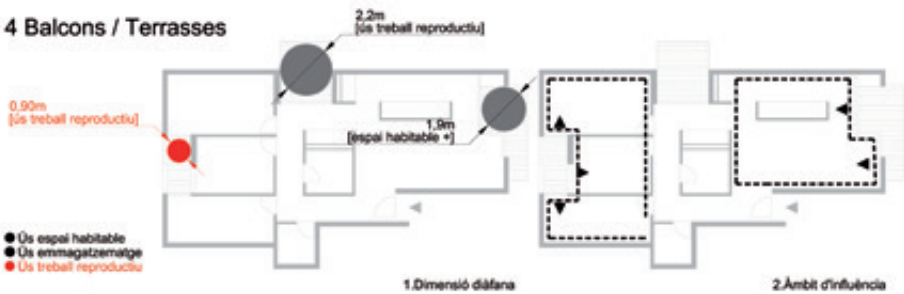

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

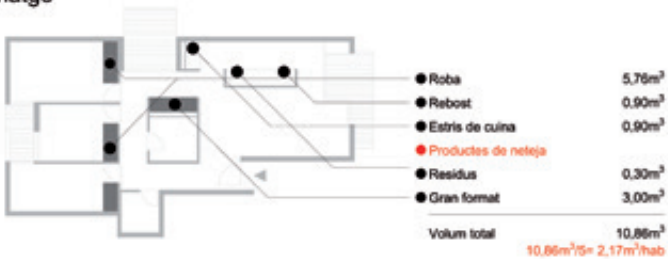

2 Cicle de la roba

3 Eix del menjar

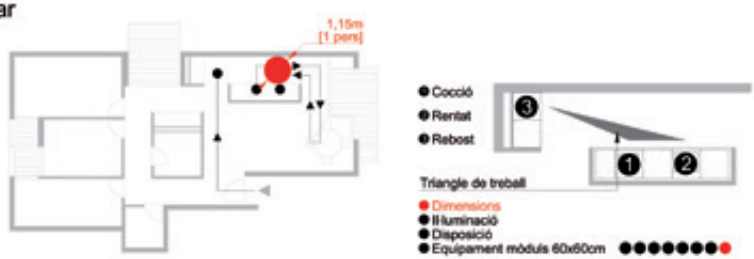

4 Espais de treball

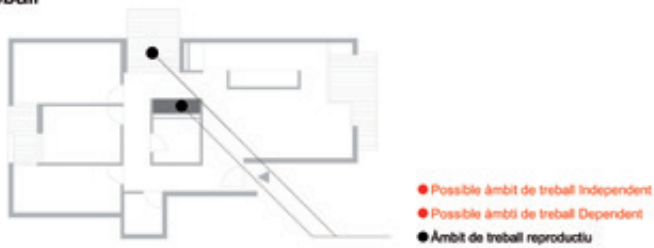

Eix del menjar

Tal com es comentava anteriorment, l'eix del menjar identifica l'altre sistema de funcions vinculades a tasques domèstiques que té una implicació quotidiana més important en l'habitatge. Amb aquesta denominació, traducció del concepte analitzat per la professora nord-americana Elizabeth Collins Cromley ("the food axis")[5], s'identifiquen els espais i les activitats relacionades amb l'alimentació dintre de la llar.

Igual que en el cas anterior, el recorregut del menjar dins l'habitatge implica moments, funcions i espais diversos, habitualment concentrats al voltant de l'àmbit de la cuina. En aquest cas, com que aquest espai té una regulació específica —que també hem analitzat— convindrà estudiar en detall alguns aspectes de la seva funcionalitat.

El menjar entra a l'habitatge i requereix espais específics per desar-lo de manera segura, especialment quan es tracta d'aliments frescos. Dues activitats més, la cocció dels aliments i el rentat previ i posterior a la ingesta, configuren un triangle de treball. Aquesta és l'àrea de màxima funcionalitat i les seves dimensions i condicions requereixen la màxima atenció en el disseny.

La vinculació amb l'espai d'ingesta, la dimensió de l'equipament de la cuina (entre 6 i 8 mòduls de 60 x 60 centímetres, depenent del nombre d'habitants) i la capacitat perquè hi treballi simultàniament més d'una persona són altres consideracions qualitatives que analitzem en els habitatges.

Un projecte que proposa una solució molt encertada per a les funcions que implica l'eix del menjar és l'Edifici E2 de la III Fase del Bon Pastor, on Lalinde-Labarquilla proposen una cuina longitudinal que posa en comunicació els espais d'emmagatzematge i d'ingesta a través d'una cuina d'amplada variable i bona il·luminació que facilita el treball simultani i la visibilitat del recorregut del menjar.

Bon Pastor III fase - Edifici E2 - c. Alfarràs, 30-38 i pg. Mollerusa, 20

60 habitatges per a afectats urbanístics

Arquitectes: Lalinde-Labarquilla (projecte) / Marc Seguí (direcció d'obra)

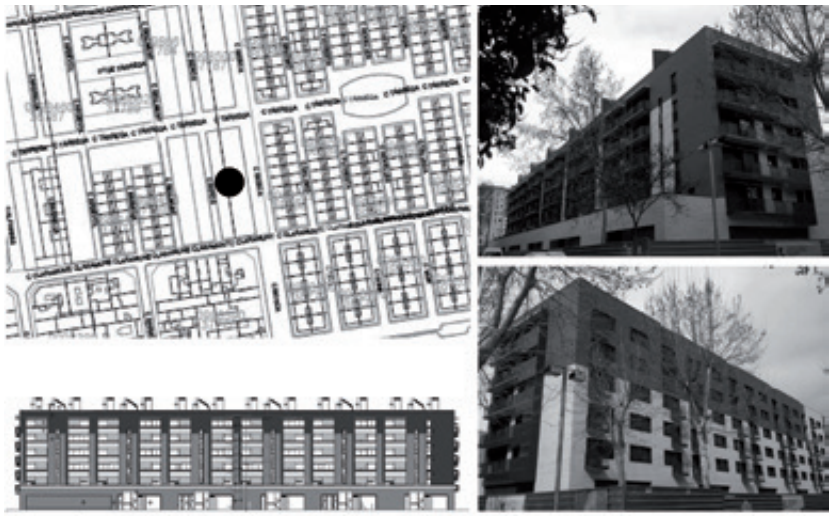

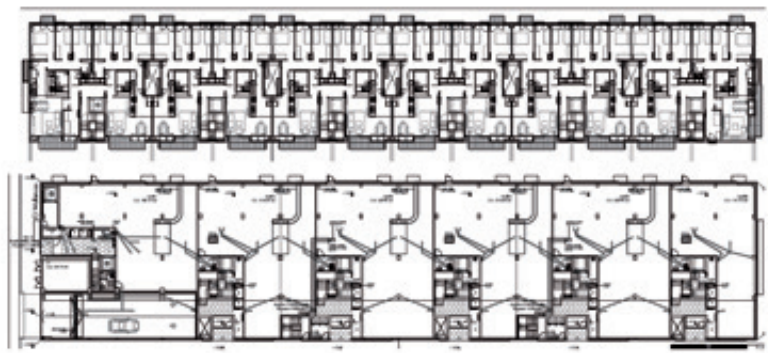

5. Elizabeth Collins Cromley (2010). *The Food axis: cooking, eating, and the architecture of American houses.* Charlottesville: University of Virginia Press.

Tipologia

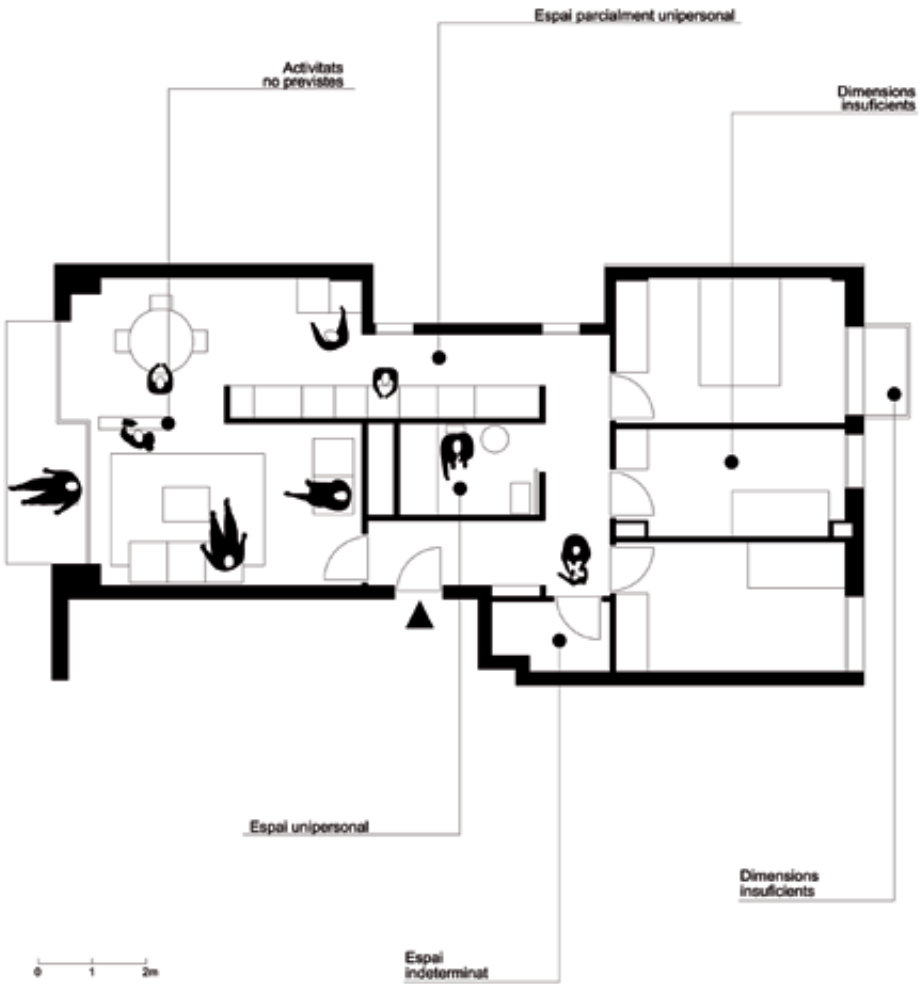
Espai parcialment unipersonal
Activitats no previstes
Dimensions insuficients
Espai unipersonal
Dimensions insuficients
Espai indeterminat
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

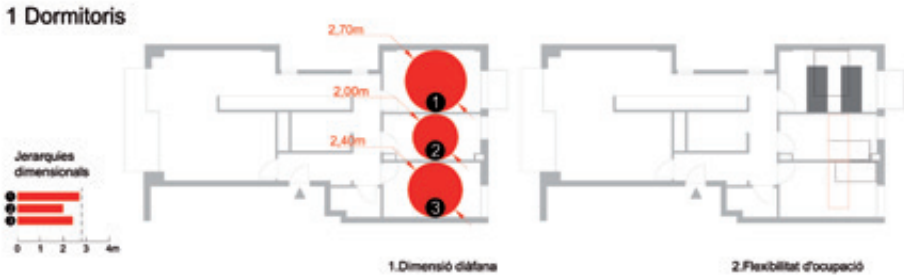

2 Sala / Cuina

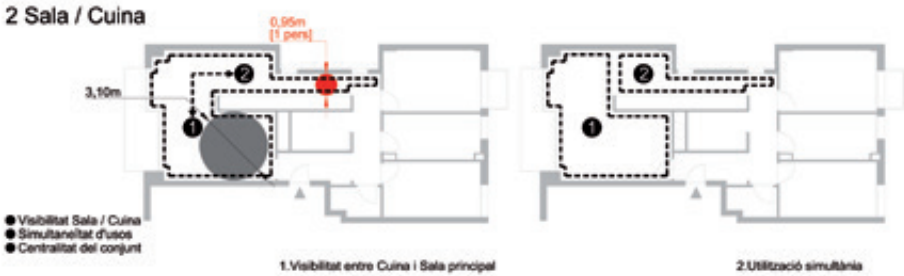

3 Cambres de bany

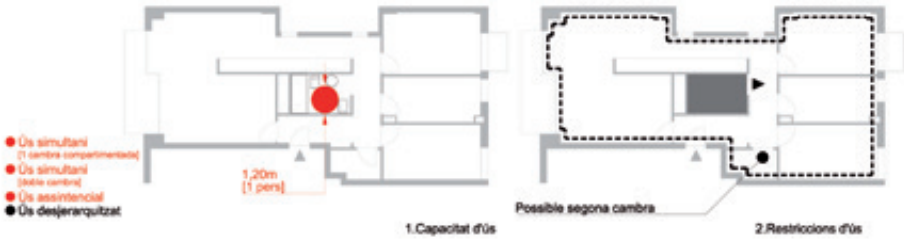

4 Balcons / Terrasses

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

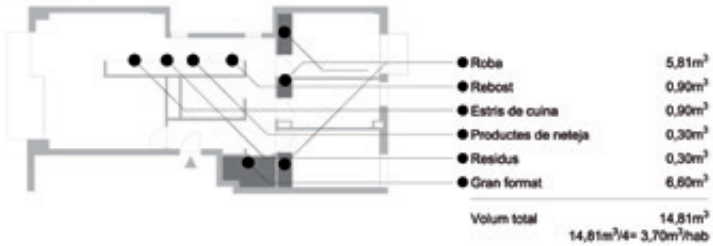

2 Cicle de la roba

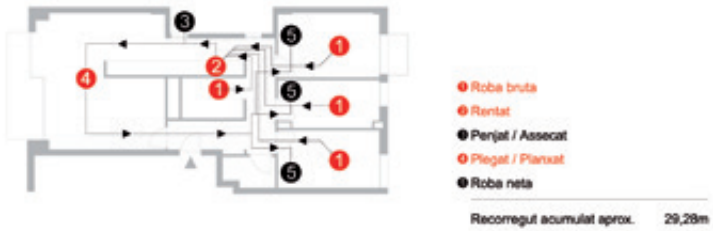

3 Eix del menjar

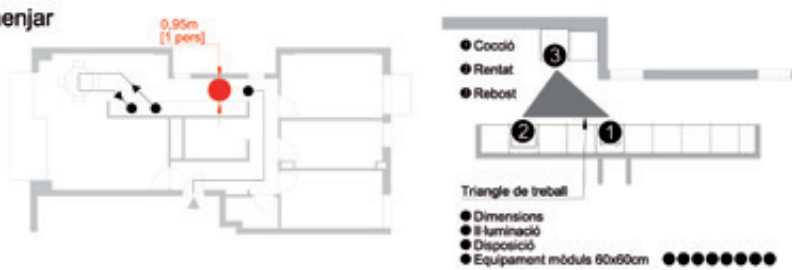

4 Espais de treball

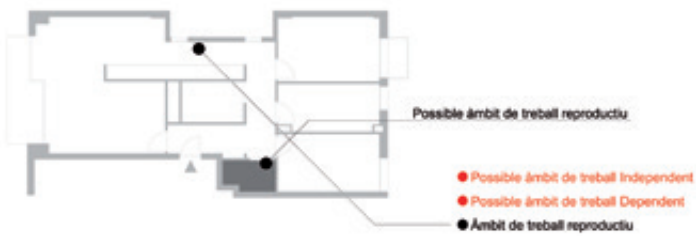

Espais de treball

Per acabar l'anàlisi, ens preguntem per la capacitat dels habitatges per acollir activitats de treball. En aquest sentit, hem de diferenciar entre els treballs que suposen una activitat econòmica remunerada, que anomenem "treball productiu" i els que es poden considerar tasques de la vida quotidiana vinculades al manteniment mateix de l'habitatge, de les seves funcions o d'atenció a alguns dels seus habitants, que anomenem "treball reproductiu".

El primer cas és una situació afavorida pel mercat laboral actual, en què una gran quantitat de professionals poden treballar en xarxa sense necessitat de desplaçar-se a un centre específic de treball. Per la configuració tipològica dels habitatges, es poden identificar àmbits espacials que permeten aquestes activitats, ocasionalment de manera independent (sense condicionar l'ús de l'habitatge) i altres vegades com a part d'una habitació o espai comú, però condicionant temporalment l'ús natural d'aquest àmbit.

En el segon cas, es tracta d'identificar els àmbits específics de l'habitatge dissenyats d'una manera explícita per fer-hi activitats reproductives, com ara un àmbit de safareig ben relacionat amb totes les activitats del cicle de la roba, un petit espai complementari per al manteniment o, fins i tot, un mínim equipament relacionat amb un espai determinat que permeti dur a terme aquestes funcions.

Alguns espais permeten identificar aquests àmbits quan han estat dissenyats amb una certa indeterminació funcional.

Un exemple interessant en aquest sentit podria ser el projecte d'habitatges de Can Fabra, on José Miguel Roldán i Mercè Berenguer proposen una tipologia singular que s'adapta a les preexistències constructives. D'aquesta manera, els espais distribuïts permeten interpretar àmbits adients per al treball autònom a l'habitatge (fins i tot amb un possible accés independent). També es preveuen àrees per a treballs d'àmbit domèstic i treballs reproductius.

Can Fabra - c. Parellada, 9
46 habitatges de lloguer i local Castellers
Arquitectes: José M. Roldán i Mercè Berenguer

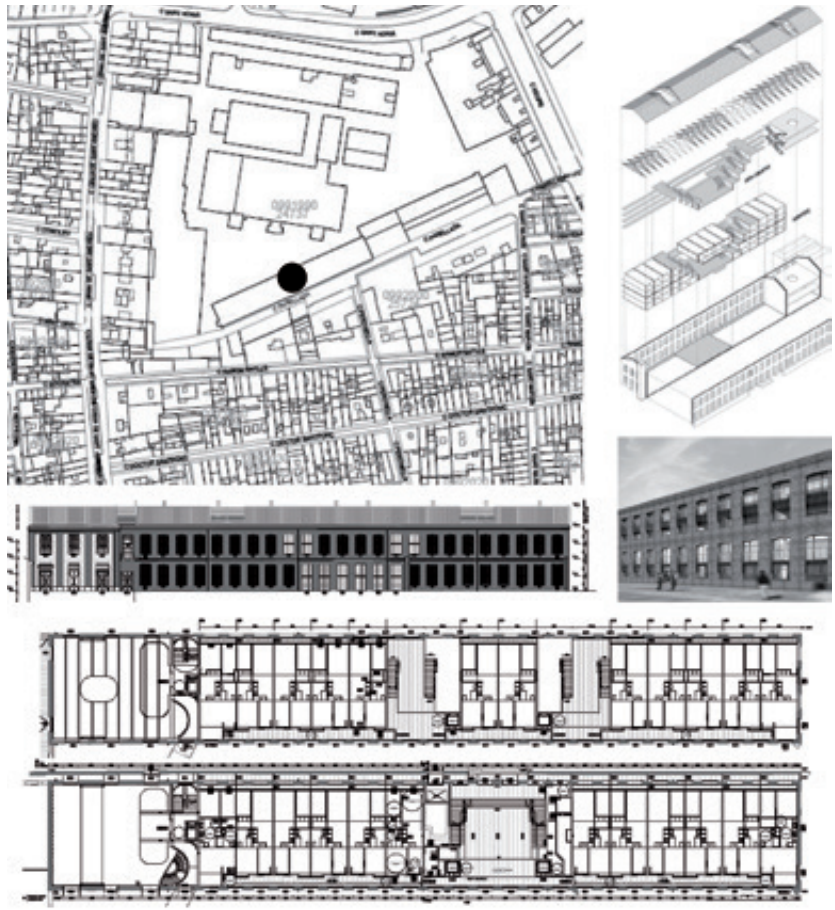

Tipologia

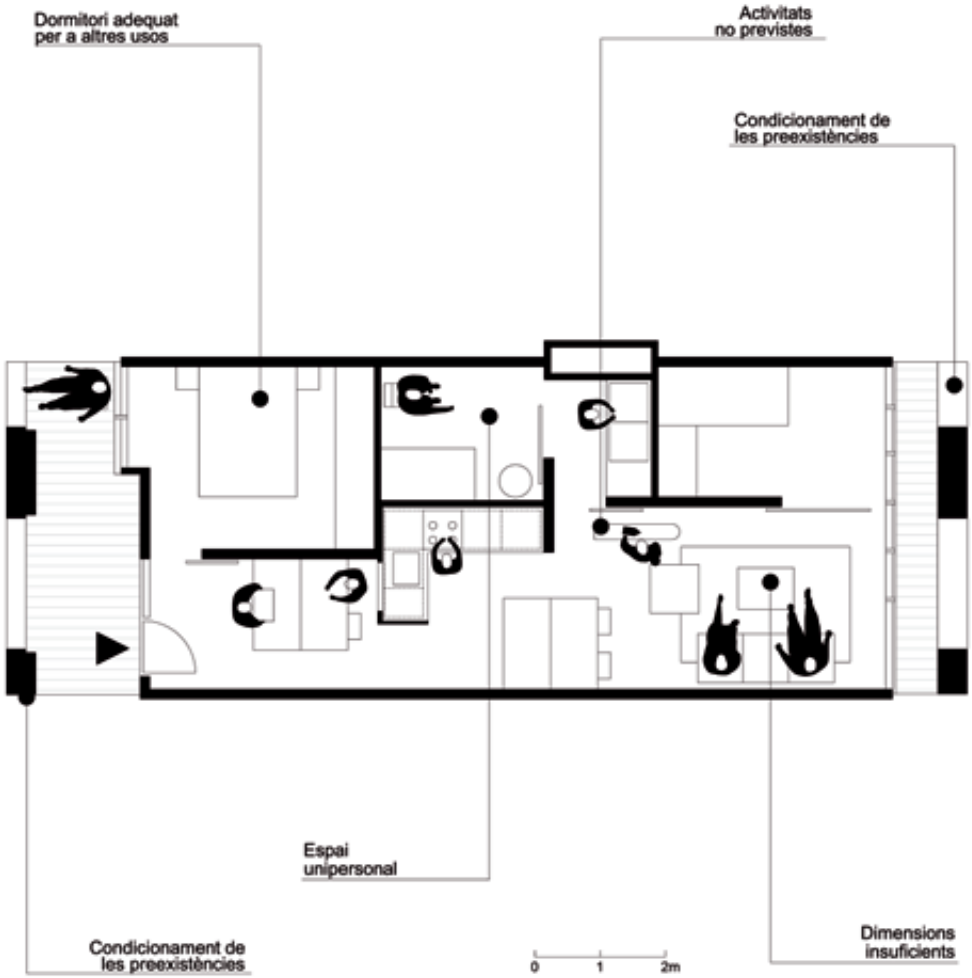
Dormitori adequat per a altres usos
Activitats no previstes
Condicionament de les preexistències
Espai unipersonal
Condicionament de les preexistències
Dimensions insuficients
0
1
2m

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

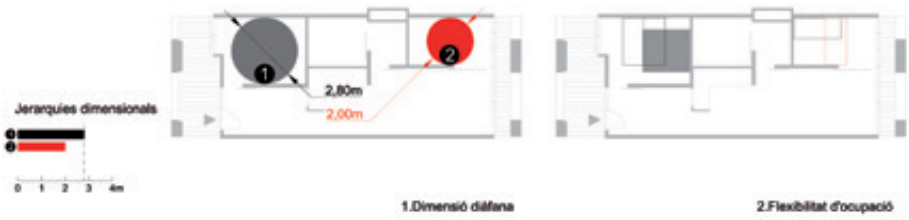

2 Sala / Cuina

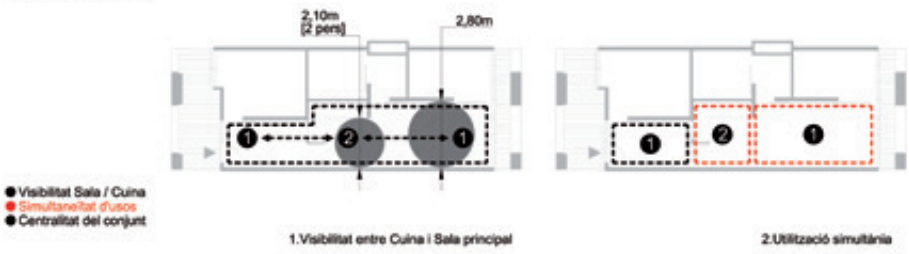

3 Cambres de bany

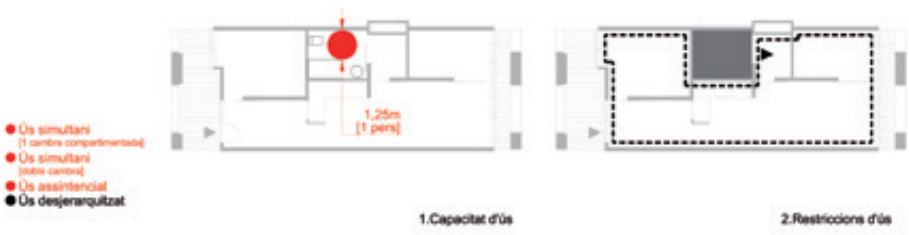

4 Balcons / Terrasses

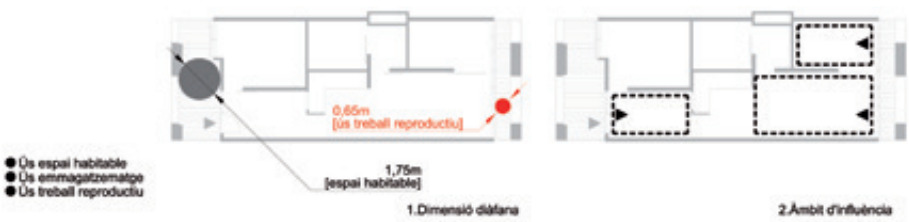

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

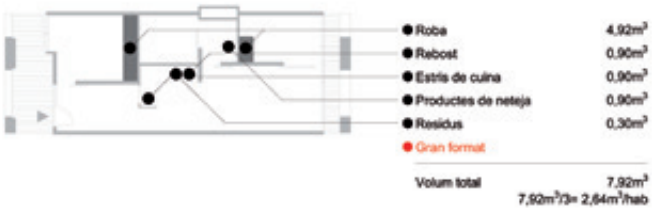

2 Cicle de la roba

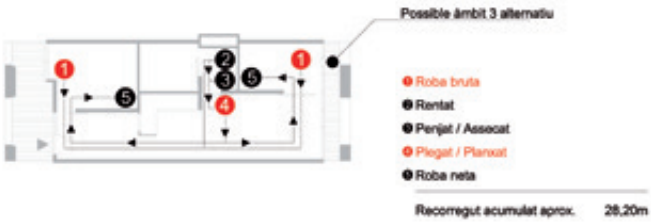

3 Eix del menjar

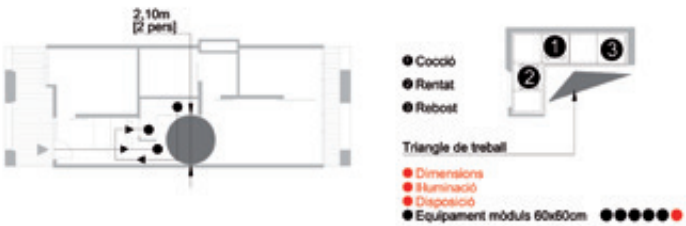

4 Espais de treball

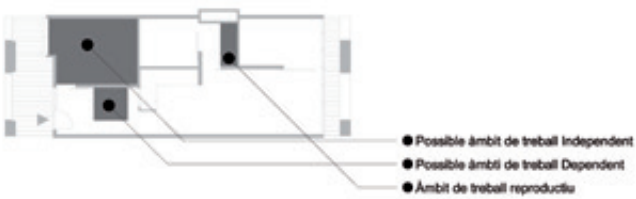

04. Resum estadístic

Flexibilitat d'espais

1 Dormitoris

Jerarquies dimensionals

2 Sala / Cuina

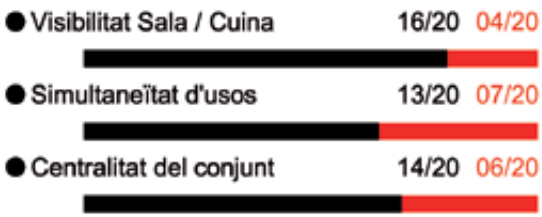

Usos quotidians

1 Emmagatzematge

2 Cicle de la roba

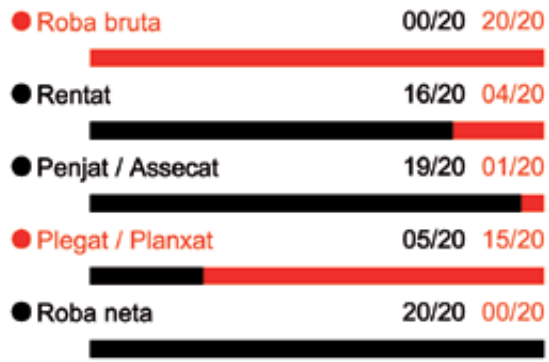

Flexibilitat d'espais

3 Cambres de bany

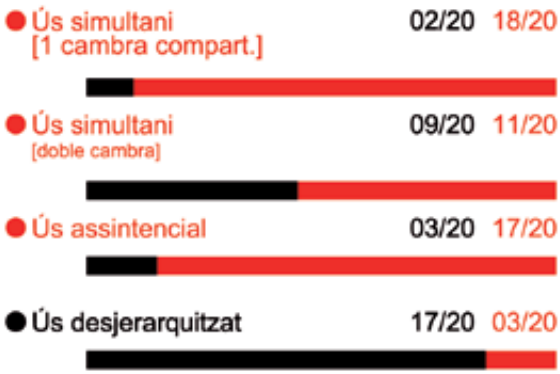

4 Balcons / Terrasses

Usos quotidians

3 Eix del menjar

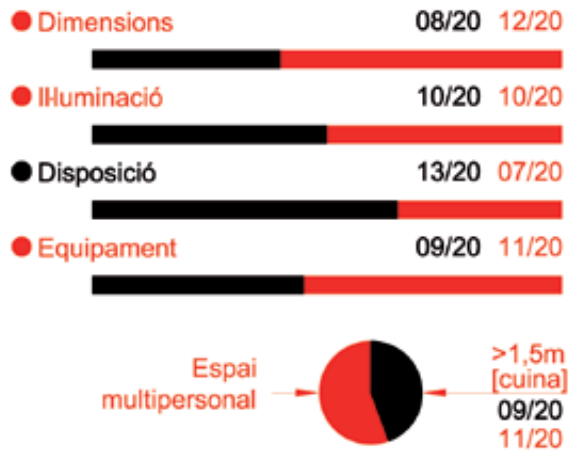

4 Espais de treball

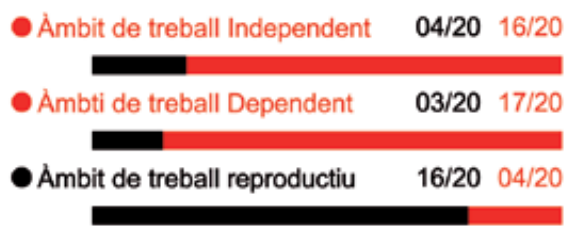

05. Recomanacions

Una mirada panoràmica als resultats de l'anàlisi duta a terme en aquest treball permet vehicular algunes conclusions a través de recomanacions per a la millora de la flexibilitat i la disminució de jerarquies en les tipologies residencials dels nous projectes.

En aquest sentit, s'ha d'insistir en el caràcter específic de l'anàlisi, dirigida explícitament a les unitats residencials. En el conjunt d'un edifici podem trobar aspectes crítics que no han estat analitzats aquí, però amb una incidència relativa, no tan directa en la mirada al voltant de la flexibilitat i les jerarquies de l'espai. En qualsevol cas, el plantejament arquitectònic de l'habitatge col·lectiu permet introduir aportacions tipològiques beneficioses per a les unitats residencials. És per això que la primera recomanació té una incidència en el conjunt de l'edificació.

Recomanació 1: Espais comuns

Ateses les dimensions acotades i ocasionalment molt reduïdes de les tipologies d'habitatge, es pot complementar la superfície i la capacitat funcional de l'habitatge mitjançant espais comuns reservats en l'edifici perquè els utilitzin els seus habitants. Les funcionalitats poden ser diverses: espais d'emmagatzematge, compartimentables o compartits, espais d'esbargiment i oci, espais exteriors comuns, com ara un terrat accessible, o, fins i tot, petits recintes de cotreball o petits tallers.

Aquesta aportació podria tenir un benefici múltiple. D'una banda, s'amplien les capacitats funcionals de l'habitatge sense implicacions dimensionals en la tipologia pròpia. De l'altra, es plantegen usos que poden reforçar la implicació comunitària i els llaços afectius entre habitants i veïnat de l'edifici.

Les experiències d'habitatge dotacional que es poden veure en alguns dels projectes analitzats demostren la viabilitat i l'oportunitat d'aquesta proposta.

Es recomana incloure-hi espais complementaris polifuncionals, identificables amb un ús que pugui evolucionar al llarg de la vida útil de l'edifici.

En relació amb les característiques dels espais analitzats segons la seva flexibilitat, podem identificar dues recomanacions que resumeixen la resposta a les mancances observades.

Recomanació 2: Proposta dimensional

En els resultats de l'anàlisi es percep clarament que la distribució de superfícies que majoritàriament plantegen els projectes coincideix amb la regulació de superfícies mínimes indicades en el decret d'habitabilitat vigent en cada moment. Aquesta circumstància causa una gran diversitat dimensional en els dormitoris i uns espais de cuina i unes cambres de bany sovint unipersonals, sense capacitat per compartir-ne l'ús o fer-lo simultani.

Per evitar aquesta situació, seria recomanable incloure un plec tècnic suplementari en les licitacions dels projectes amb una definició de superfícies amb criteris de flexibilitat i d'eliminació de jerarquies: dormitoris equivalents en superfícies i qualitats, cuines amb capacitat per a l'activitat de dues persones i cambres de bany que es puguin compartimentar o convertir en espais assistits en el futur; i tot això sempre des d'una perspectiva de l'habitatge que s'identifiqui pel nombre d'habitants i no pel nombre de dormitoris.

Recomanació 3: Espais neutres i versàtils

Els espais amb menys condicionament funcional són els més adequats per a l'apropiació individualitzada de cada habitant. Independentment de les dimensions d'aquests àmbits, són adequats per complementar qualsevol ús de l'habitatge (treball, emmagatzematge, dormitori provisional, safareig, etcètera).

Es recomana incloure-hi espais complementaris polifuncionals, identificables amb un ús que pugui evolucionar al llarg de la vida útil de l'edifici. En aquest sentit, també es recomana que els

espais exteriors propis (balcons, terrasses) disposin d'unes dimensions adequades per utilitzar-se com a espais habitables.

Finalment, podem completar aquest conjunt de recomanacions amb dos aspectes que poden millorar la funcionalitat dels habitatges en relació amb els usos quotidians.

Recomanació 4: Espais per a les tasques reproductives

A una bona part dels habitatges analitzats els manquen espais d'ús específic per dur a terme les tasques relacionades amb el cicle de la roba. Només l'espai per assecar, regulat pel decret d'habitabilitat, està identificat en la major part dels projectes. En relació amb aquesta àrea, caldria assignar una superfície específica per fer la resta d'activitats (per recollir la roba bruta, per rentar-la i per planxar-la) a fi de millorar-ne l'eficiència i la visibilitat.

Els espais d'emmagatzematge s'han individualitzat majoritàriament als dormitoris. Serien molt més versàtils ubicats a les zones comunes de l'habitatge, on poden dur a terme funcions diverses d'una manera més flexible.

Recomanació 5: Identificació de funcions

Per al desenvolupament metodològic d'aquest informe, s'han vist les tipologies d'habitatge amb un criteri comú que ha permès la identificació d'usos i funcions. No obstant això, es dona la circumstància que els plànols dels habitatges sovint no inclouen la identificació correcta de tots els usos quotidians.

Com a recomanació es podria valorar l'exigència del dibuix d'una planta tipològica amb la identificació de tots els dispositius d'emmagatzematge (fins al compliment d'un requisit aproximat de 2,5 metres cúbics d'espai per habitant) i dels espais destinats a les funcions del cicle de la roba i de l'eix del menjar (amb una indicació específica del triangle de treball). L'objectiu no és únicament el reconeixement d'aquests espais per part dels organismes reguladors, sinó fonamentalment la utilització de la representació arquitectònica també com a element de comunicació entre projectistes i persones usuàries.

Els espais d'emmagatzematge s'han individualitzat majoritàriament als dormitoris. Serien molt més versàtils ubicats a les zones comunes de l'habitatge, on poden dur a terme funcions diverses d'una manera més flexible.

Com a conclusió, podem afegir que aquestes recomanacions es poden interpretar com a eina útil (que bé podria ser col·laborativa i participativa) durant el procés de disseny de la tipologia d'habitatge. En definitiva, pretenen identificar el projectista amb la multitud de possibles habitants a partir de l'ocupació virtual i quotidiana dels projectes.

Interior d'un habitatge a la promoció amb serveis per a gent gran de Glòries.

ISSN 2462-4160

Ajuntament
de Barcelona